

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО**

Історичний факультет

Кафедра історії

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

НАСЕЛЕННЯ СВІТУ: ПРОБЛЕМИ ЕТНОДЕМОГРАФІЇ

Для спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Автор:
к.і.н., доц., Ласінська М.Ю.

Затверджено на засіданні кафедри історії
від “07” жовтня 2019 р.

Миколаїв – 2019

ЗМІСТ

1. Титульна сторінка;
2. Зміст НМК;
3. Витяги з ОКХ, ОПП спеціальності;
4. Навчальна програма дисципліни;
5. Робоча навчальна програма дисципліни;
6. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів;
7. Конспект лекцій з дисципліни;
8. Завдання для кредитних контрольних робіт, тестові контрольні роботи (які завантажені на освітній простір);
9. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських занять;
10. Завдання на курсові та дипломні проекти;
11. Контрольні завдання до семінарських занять, завдання для заліків;
12. Питання до екзаменаційних білетів, екзаменаційні білети, тести для підсумкового контролю (що завантажені на освітній простір);
13. Методичні рекомендації та розробки викладача;
14. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів;
15. Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для заочної форми навчання;
16. Інші матеріали.

ВИТЯГ З ОКХ

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: надати студентам інформацію наступні емпіричні дані про населення регіонів світу, як: кількість, статевовікова структура, приріст (скорочення) населення та фізичне переміщення населення (міграція). До задач вивчення регіональних аспектів історичної демографії належить: аналіз статистичних даних про рівні народжуваності і смертності, шлюбів і розлучень, тривалості життя; короткочасні та довгострокові прогнози стану та динаміки руху населення. Сім'я та шлюб - як соціальні інститути, соціалізація конкретно-історичних індивідів як масовий процес - також належать до комплексу об'єктів демографії.

Завдання курсу:

- визначити історичні обставини зародження та розвитку етнодемографії, виведення закономірностей та законів розвитку людності різних етносів певних регіонів світу у різні періоди історії людства.

- ознайомити студентів зі специфікою сучасної етнодемографії в її регіональній багатоаспектності (демографія дослівно означає «опис населення» або «народоопис») — це спеціальна історична дисципліна, що вивчає закономірності й характер складу та розвитку народонаселення на різних етапах існування людського суспільства.

ВИТЯГ З ОПП

6 - Програмні компетентності

Інтегральна компетентність	Здатність розв’язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій. Критичне осмислення проблем у навчанні та/або професійній діяльності та на межі предметних галузей Розв’язання складних задач і проблем, що потребує оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної/недостатньої інформації та суперечливих вимог. Зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються Прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, що потребує застосування нових підходів та прогнозування Відповідальність за розвиток професійного знання і практик, оцінку стратегічного розвитку команди
Загальні компетентності (ЗК)	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. Вміння формулювати задачу, для її вирішення використовувати потрібну інформацію та методологію для досягнення обґрунтованого висновку. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні. Знання стандартів, необхідних для наукового дослідження та публікування, зокрема критична обізнаність та інтелектуальна чесність. Здатність працювати в команді, виконуючи провідну роль, в міжнародній та мультикультурній групі.

Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово, вміння правильно розмовляти та писати різними комунікативними стилями, а саме неофіційним, офіційним та науковим.

Здатність працювати автономно, скеровувати зусилля, поєднуючи результати різних досліджень та аналізу, та представляти результат вчасно.

Уміння діяти в межах етики професійних взаємин, навички міжособистісної взаємодії.

Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності, навички історіографічного й джерелознавчого аналізу, володіння методами пошуку нових форм дослідження, вміння будувати логічно завершений педагогічний процес у навчальних закладах різного типу і рівня акредитації.

Гнучкість мислення. Набуття гнучкого образу мислення, який дозволяє зрозуміти та розв'язати проблеми та задачі, зберігаючи при цьому критичне ставлення до сталих наукових компетенцій.

Популяризаційні навички. Здатність провести усну презентацію та написати зрозумілу статтю за результатами проведених досліджень, а також щодо сучасних наукових концепцій в історії для загальної публіки (не фахівців).

Базові знання основ філософії, психології, педагогіки, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності.

Фахові спеціальності компетентності	Знання вітчизняної та світової історії. Знання основних історичних процесів та подій усіх континентів від давнини до сьогодення, їх взаємозв'язок, сучасні дискусії на цю тему та напрями дослідження. Вміння аналізувати джерела. Пошук, розуміння та використання архівних, музейних джерел з історії. Здатність застосовувати знання про сучасні досягнення з історичної науки. Здатність використовувати навички роботи з комп'ютером та знання й уміння в галузі сучасних інформаційних технологій для рішення практичних завдань в галузі історії та освіти. Здатність застосовувати знання законодавства та державних стандартів України в освітній сфері, підвищувати професійний рівень і кваліфікацію; Здатність забезпечувати високий науково-теоретичний і методичний рівень викладання дисциплін у повному обсязі освітньої програми відповідної спеціальності. Здатність будувати логічно завершений педагогічний процес у навчальних закладах різного типу і рівня акредитації. Здатність володіти навичками історіографічного й джерелознавчого аналізу та методами пошуку нових форм дослідження. Здатність застосовувати набуті знання для вирішення конкретних педагогічних, методичних, науково-практичних, інформаційно-пошукових завдань у своїй професійній діяльності. Здатність планувати, організовувати і вести навчально-виховну роботу. Здатність володіти передовими методами управління педагогічними, учнівськими (студентськими) й
---	---

	трудовами колективами. Здатність на практиці застосовувати принципи наукової організації праці. Здатність вести пошукову краєзнавчу роботу, виявляти, досліджувати та сприяти збереженню історико-культурних пам'яток. Здатність використовувати набуті психолого-педагогічні і методичні прийоми для викладання історичних дисциплін в середніх та вищих навчальних закладах. Здатність формувати стійкий інтерес до професійної діяльності і науки.
--	--

7 – Програмні результати навчання

<i>Здатність запам'ятовувати або відтворювати:</i> 1. глибокі знання в межах спеціалізації з позначенням новацій останнього часу; 2. специфіку розвитку історичного пізнання в конкретні історіографічні періоди, в тому числі й на сучасному етапі; 3. професійні норми в галузі історії та етнології; 4. основні етапи наукового пошуку в галузі історії та етнології та завдання кожного з них; 5. теорію й практики критичного осмислення уявлень про минуле у суспільстві, правила побудови наукових гіпотез. <i>Здатність розуміти та інтерпретувати:</i> 6. основні теоретичні та методологічні проблеми сучасної етнологічної науки; 7. шляхи формування репрезентативної джерельної бази при розробці певної наукової проблематики; 8. зв'язок та різницю між історичними фактами у джерелі та історіографічними фактами у науковій літературі;	
--	--

9. вибір методології та методів при здійсненні власного дослідження;

10. вузлові наукові проблеми, зв'язок між гіпотезою та методом, логічні наслідки певного припущення, зіставлення його з відомими теоретичними побудовами.

Здатність використовувати вивчений матеріал в нових ситуаціях:

11. пояснювати взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, оцінювати альтернативні варіанти інтерпретації основних тенденцій та особливостей історичного розвитку людства у певні історичні періоди;

12. аналізувати взаємозв'язки між позицією професійного етнолога та пануючими у суспільстві поглядами на минуле;

13. демонструвати навички професійного спілкування з використанням іноземної мови;

14. брати участь у здійсненні реальних дослідницьких проєктів;

15. застосовувати сучасні методики викладання у вищій школі;

Здатність розбивати інформацію на відповідні компоненти і розуміти їх взаємозв'язок:

16. аналізувати явища та процеси світової етнології з урахуванням сучасних теорій суспільного розвитку;

17. визначати інформаційний потенціал конкретних етнологічних джерел при вирішенні певної наукової проблеми;

Здатність поєднувати частини разом, щоби одержати ціле з новою системною властивістю:

18. визначати соціальні функції історика в нових умовах;

19. встановлювати ефективну комунікацію з представниками інших гуманітарних та природничих наук;

20. обґрунтувати наукову новизну власного дослідження з урахуванням сучасних наукових досягнень;

21. розширювати джерельну базу за рахунок введення до наукового обігу архівних джерел, опрацювання фондів музеїв, участі у наукових експедиціях, шляхом створення нових джерел (усна історія та ін.).

Здатність оцінювати важливість матеріалу для конкретної цілі:

22. критично оцінювати ступінь розробленості дослідницької проблеми та отриманих результатів фахівцями;

23. визначати вплив на хід та результати дослідження традицій певних наукових шкіл;

24. узагальнювати результати власного дослідження;

25. аргументувати зв'язок теми обраного наукового проекту з пріоритетними напрямками розвитку світової науки;

26. рекомендувати шляхи продовження власного дослідження.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Історичний факультет
Кафедра історії

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної роботи _____ О. А. Кузнецова

27 серпня 2019 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
НАСЕЛЕННЯ СВІТУ: ПРОБЛЕМИ ЕТНОДЕМОГРАФІЇ

Ступінь магістра
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 032 Історія та археологія
Освітня програма Етнологія

Миколаїв – 2019

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Ласінська Маріанна Юріївна, в.о. доцента кафедри історії, кандидат історичних наук.

Програму схвалено на засіданні кафедри історії
Протокол від «__» серпня 2019 року № __

Завідувач кафедри історії _____ (_____)

Програму погоджено навчально-методичною комісією історичного факультету

Протокол від «____» серпня 2019 року № ____
Голова навчально-методичної комісії _____ (_____)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «__» серпня 2019 року № __
Голова навчально-методичної комісії університету _____ (Кузнецова О. А.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Населення світу: проблеми етнодемографії» складена Ласінською М.Ю. відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістра Спеціальності 032 Історія та археологія, Освітньої програми «Етнологія».

Предметом курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії» є вивчення історичної демографії різних регіонів світу, закономірності відтворення людських спільнот у минулому, історична обумовленість демографічних процесів та демографічний чинник в історії людства.

Міждисциплінарні зв'язки: навчальна дисципліна «Населення світу: проблеми етнодемографії» змістовно пов'язана з навчальними курсами «Історична демографія» та «Всесвітня Історія».

Програма навчальної дисципліни складається з такого **змістового модуля (модулів):**

1. Система демографічних знань.
2. Народонаселення регіонів світу в історичній ретроспективі.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: надати студентам інформацію наступні емпіричні дані про населення регіонів світу, як: кількість, статевовікова структура, приріст (скорочення) населення та фізичне переміщення населення (міграція). До задач вивчення регіональних аспектів історичної демографії належить: аналіз статистичних даних про рівні народжуваності і смертності, шлюбів і розлучень, тривалості життя; короточасні та довгострокові прогнози стану та динаміки руху населення. Сім'я та шлюб - як соціальні інститути, соціалізація конкретно-історичних індивідів як масовий процес - також належать до комплексу об'єктів демографії.

Завдання курсу: розглянути історичні обставини зародження та розвитку етнодемографії, виведення закономірностей та законів розвитку людності різних етносів певних регіонів світу у різні періоди історії людства.

«Населення світу: проблеми етнодемографії» є важливим предметом для студентів VI курсу історичного факультету. Завдяки матеріалу, який викладається в ньому, студенти отримують можливість підсумувати й узагальнити свої знання, набуті в галузі демографії, етнології, історичної статистики протягом всього навчання.

Специфіка сучасної етнодемографії в її регіональній багатоаспектності (демографія дослівно означає «опис населення» або «народоопис») — це спеціальна історична дисципліна, що вивчає закономірності й характер складу та розвитку народонаселення на різних етапах існування людського суспільства. Хоча інтерес до проблематики, якою займається дисципліна «Населення світу: проблеми етнодемографії», з'явився разом з формуванням демографії як окремої науки, однак досі не вирішеними лишаються ряд питань про її дисциплінарний статус, її зв'язки з етнологією та демографією, про перспективи й напрями її подальшого розвитку. Дискусійним в науковій літературі лишається проблем, зокрема, й щодо визначення предмета та методу самої етнодемографії. Найбільш поширені на сьогодні є два тлумачення терміна "етнодемографія". Терміном "етнодемографія" називають студії з: а) проблемами відтворення населення, що зумовлені демографічними чинниками; б) вивченням етносу як історико-культурного феномену, а це визначається етнографічними факторами. Виділення етнічної демографії в окрему галузь наукових знань зумовив той факт, що проблеми народонаселення можуть мати як глобальні (світові) так і регіональні виміри та прояви. Глобальні проблеми народонаселення Світу пов'язані з прискореним ростом його чисельності. Регіональні ж проблеми зумовлені особливостями історичного, культурного і соціально-економічного розвитку окремих районів, держав і народів (етносів). Виникнення напрямку досліджень народонаселення світу етнодемографії завдячує необхідності розробки "міждисциплінарних проблем", що потребують кооперації зусиль етнологів і демографів. Основні проблеми методології даної дисципліни є наслідком певного рівня розвитку демографії та історії. Предмет власне демографічного пізнання при викладанні дисципліни представлено ширше, ніж з точки зору "класичної" демографії, в якій жорстко ув'язано його з основним методом цієї науки — статистичним. Саме нестатистичний характер переважної більшості досліджень з історичної демографії зумовлює необхідність пошуку визначення предмета етнодемографії, як нетотожного предметові демографії. Водночас і більшість демографів намагаються не ототожнювати демографічні дослідження про демореальність (у т. ч. і про таку властивість демореальності, як відтворення нас.) зі статистичною демографією (демографічною статистикою). Використання в дослідженнях демореальності нестатистичних методів є свідченням виходу цих досліджень за межі переважно "статистичного" за своїм характером сучасного демографічного пізнання.

Виходячи з вищезазначеного в програмі подано аспекти етнодемографії різних регіонів світу з точки зору широкого розуміння предмета сучасної демографії. Зокрема, по-перше, включено до предмета вивчення не лише природний та механічний (міграційний), а й соціальний рух нас., і тому не

обмежено дослідженнями лише статево-вікових та шлюбно-сімейних структур відповідних "демографічних систем". По-друге, продемонстровано мікро- та мезорівні демореальності, використовуючи нові для традиційної демографії методи та методики. По-третє, визначено внесок науковців у вирішення давно назрілої проблеми інтеграції соціальної та демографічної статистики на рівні конкретних історико-демографічних досліджень, а також поширили практику міждисциплінарного підходу на проблеми, які раніше вивчалися в межах окремих наук.

Наприклад, вивчення механізму обумовленості демовідтворювальних процесів тими чи іншими факторами життєдіяльності людей виявило необхідність кооперації фахівців багатьох галузей суспільствознавства (насамперед демографів, соціологів, економістів, етнологів та психологів). Це, у свою чергу, ініціювало процес "демографізації" різних галузей суспільствознавства в тому розумінні, що демографічна проблематика почала розроблятися в дисциплінарних межах багатьох суспільствознавчих наук.

Сьогодні поступ демографічного знання відбувається значною мірою саме завдяки розвитку інтеграційних процесів, які, однак, пов'язані не з розробкою нових дослідницьких процедур, а із застосуванням (і певною мірою пристосуванням) традиційних методик демографічної статистики до аналізу емпіричних матеріалів, напрацьованих за межами демографії. Зокрема використання методики побудови таблиць смертності та середньої тривалості життя людей при аналізі археологічних матеріалів дало змогу одержати додаткову інформацію про характер процесів відтворення населення різних регіонів на ранніх етапах суспільного розвитку, що, у свою чергу, створює підстави для формування нового розділу етнодемографії, що розглядає етнос, як окремий культурний феномен. Однак диференціація самої етнодемографії – це процес, який ще не став предметом спеціального наукового інтересу.

Переважає більшість досліджень з проблем етнодемографії в Україні була виконана в дисциплінарних межах історії (О.Кислий, С.Копчак, В.Кубійович, С.Кульчицький, В.Наулко, В.Огоновський, А.Перковський, Ю.Римаренко, В.Романцов, О.Рудницький, П.Толочко). Принципова особливість цих робіт полягає у тому, що їх автори не обмежуються пошуками та аналізом тієї чи іншої демографічної інформації, а використовують отримані в результаті відповідних досліджень здобутки для задоволення потреб історичного пізнання, для характеристики населення регіонів як тієї "матерії", рух якої є неречовою субстанцією історії. Дослідження з етнодемографії є невід'ємною складовою всіх фундаментальних праць з історії людства. Абстрагування від демографічних аспектів історії не дає змоги історикам вступити в гностичний простір філософії історії і робити наукові глобальні узагальнення.

Нині в етнодемографії все більше актуалізуються проблеми, розробка яких потребує залучення до вже традиційної кооперації етнологів та демографів, а також фахівців інших суміжних наукових дисциплін, перш за все істориків, етнографів, соціологів та економістів. Розширення та посилення кооперації фахівців різної наук. спеціалізації породжує необхідність координації їхніх зусиль, що неможливо без з'ясування ролі та функцій досліджень окремих властивостей, компонентів, сторін та фрагментів демоісторичної реальності в її осягненні як тотальності, цілісності.

У контексті усього сказаного сучасні аспекти етнодемографії населення світу можна визначити як наукову галузь, що вивчає глобальні проблеми народонаселення Світу пов'язані з прискореним ростом його чисельності та регіональні проблеми, зумовлені особливостями історичного, культурного і соціально-економічного розвитку окремих районів, держав і народів (етносів). На сьогодні доцільно вважати, що реальним об'єктом етнодемографії є проблеми відтворення населення, що зумовлені демографічними чинниками, та вивчення етносу, як історико-культурного феномену, що визначається етнографічними факторами.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

Соціально-особистісні компетенції:

- розуміння та сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей і відносно природи (принципи біоетики);
- розуміння необхідності та дотримання норм здорового способу життя;
- здатність до навчання впродовж життя;
- здатність до критики й самокритики;
- креативність, здатність до системного мислення;
- адаптивність і комунікабельність;

- наполегливість у досягненні мети;
- турбота про якість виконуваної роботи;
- толерантність;
- екологічна грамотність.

Загальнонаукові компетенції:

- базові уявлення про основи філософії, психології, педагогіки, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності;

- базові знання фундаментальних розділів математики, в обсязі, необхідному для володіння математичним апаратом відповідної галузі знань, здатність використовувати математичні методи в обраній професії;

- базові знання в галузі інформатики й сучасних інформаційних технологій; навички використання програмних засобів і навички роботи в комп'ютерних мережах, уміння створювати бази даних і використовувати інтернет-ресурси;

- базові знання фундаментальних наук, в обсязі, необхідному для освоєння загально-професійних дисциплін;

- базові знання в галузі, необхідні для освоєння загально-професійних дисциплін

Інструментальні компетенції:

- здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою;

- знання іншої мови(мов);

- навички роботи з комп'ютером;

- навички управління інформацією;

- дослідницькі навички.

II. Фахові:

Загально-професійні компетенції:

- уміння використовувати повний спектр наукових методик для вироблення інноваційного знання в галузі

- здатність використовувати здобутки сучасної історіософії та історіографії для формування наукового розуміння минулого людства

- здатність отримати історичне знання з археологічних джерел

- здатність відрізнити наукові концепції від квазінаукових фантазій сучасних міфотворців

- вміння орієнтуватися в теоретичних концепціях сучасної археології

- здатність формулювати наукову проблему і знаходити шляхи її вирішення

- уміння використовувати сучасні конструкції вітчизняних та зарубіжних авторів

- здатність застосовувати складові елементи педагогічної теорії (ідеї, поняття, концепції) із врахуванням вимог болонського освітнього процесу

- здатність використовувати сучасні методи усного викладу матеріалу та роботи з текстом у навчальному процесі

Спеціально-професійні компетенції:

- володіти навичками історизації археологічного матеріалу

- здатність враховувати сучасні історіософські інтерпретації (теорії постмодернізму, дискурсу і деконструкції) у переосмисленні ролі і місця археологічних та історичних знань у суспільстві

- здатність формувати музейну експозицію для різних періодів первісності

- здатність застосовувати сучасні методики фіксації та консервації археологічних об'єктів

- уміння застосовувати сучасне законодавство в охороні археологічної спадщини

- здатність забезпечити якісне проведення археологічних досліджень на предметно-функціональному рівні

- уміння використовувати новітні методики для пошуків археологічних пам'яток та розкопок

- володіння навичками камеральної обробки як передумова введення в науковий обіг археологічних матеріалів

- здатність використовувати здобутки практичної археології та музеології у навчальному процесі

- здатність використовувати професійно профільовані знання в галузі археології та музеології для моделювання історичних явищ і процесів в давню добу

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредитів ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит І-ІІ. Система демографічних знань..

Кредит ІІІ. Народо́населення регіонів в історичній ретроспективі

3. Рекомендована література

Базова

1. Прибиткова І.М. Основи демографії : посібник для студентів гуманітарних і суспільних фактів вузів / І.М. Прибиткова. Ред. Н.І. Гриценко, В.П. Недашківський. - Київ : АртЕк, 1995. - 256с.
2. Демографический энциклопедический словарь М.: 1985 608 с. – Доступний з: <http://demography.academic.ru/>
3. «Народо́население. Энциклопедический словарь», «Большая Российская энциклопедия», 1994 г.
4. Підгорний А.З. Курс демографічної статистики: Навчальний посібник, - Одеса,: ОДЕУ, 2008. – 133 с.
5. Казьмина О. Е., Пучков П. И. Основы этнодемографии: Учеб. пособие / Ин-т «Открытое ово». — М.: Наука, 1994.
6. Муромцева Ю.І. Демографія: Навчальний посібник. - К.: Кондор, 2008. - 300 с. 6
7. Щербаков А.И. Основы демографии и государственной политики народонаселения : учеб. пособие для вузов / А.И. Щербаков, М.Г.Мдинарадзе. - М. : Академ. Проект, 2005. - 208 с.
8. Архангельский В.Н., Иванова А.Е., Рыбаковский Л.Л., Рязанцев С.В. Практическая демография: Учебник.— М.: ЦСП, 2005. — 280 с.
9. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса. (Очерки теории и методов исследования). М., 2003. 217 с.
10. Боярский А.Я. Население и методы его изучения. М.: Статистика, 1975. 11. Медков В.М. Демография: Учебное пособие. Серия "Учебники и учебные пособия". - Ростов-на-Дону: "Феникс", 2002. - 448 с.
12. Кислий О.Є. Демографічний вимір історії. – К., 2005. – С. 3-87.
13. Методы исследования: Демография: проблемы и перспективы. – М., 1986. – 184 с.

Допоміжна

1. Методология и методы изучения миграционных процессов: междисциплинарное учебное пособие. Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомел – Центр миграционных исследований - М., 2007, 370 с. Доступно з: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Moscow/pdf/Manual_on_Migration.pdf
2. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. М.1975.
3. Романцов В.О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX - початок XXI століття) - К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. – 184 с.
4. Миграция населения // Под. ред. Ж.Зайончковской – М., 1992.
5. Методы исследования. – М. 1986.
6. Матвеев Г.К. Советское семейное право. – М. – 1985.
7. Волошин Ю. Сучасні історико-демографічні дослідження ранньомодерного українського суспільства: методологічний дискурс // ІІ. – 2007. – №1. – С. 21. 8. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVII - Полтава, 2011. – 304 с. Доступно з:
9. Блюм А. Методика анализа в исторической демографии / пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой – М., 1997.
- 10.Бродель Ф. Что такое Франция? Книга вторая: Люди и вещи. Ч 1: Численность народонаселения и её колебания на протяжении веков. – М., 1995.
- 11.Вишневский А. Г. Избранные демографические труды: в 2 т. – М., 2005. 12.Миронов Б.Социальная история России периода империи. (XVIII–нач.XIX вв.): В 2-х т. 3-е изд. испр., доп. – СПб., – 2003.
- 13.Миронов Б. Русский город в 1740– 1860-е годы: Демографическое, социальное и экономическое развитие. Л., 1990.
- 14.Арьес Ф. Ребёнок и семейная жизнь при Старом порядке / пер. с франц. – Екатеринбург, 1999. – С. 13.
- 15.Портнова Т. Міське середовище і модернізація: Катеринослав середини XIX століття. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 29.
- 16.Верменич Я.В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / НАН України. Інститут історії України. – К., 2011. – 306 с.
- 17.Мицик, Ю. Малознана люстрація українських земель 1628-1634 рр. / Ю. Мицик. - С.121- 123. // Київська старовина. - Київ. - 2010г. N 1
- 18.Сакало О. Джерела історичної демографії: сповідний розпис / О. Сакало // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та 7 джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Т. 19 (у 2-х кн.). Тематичний випуск: —Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризації. Книга 1. – К., 2009. – С. 379–386.
- 19.Гузенков С. Метричні книги як джерело з соціальної історії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: інформативні можливості (на матеріалах Державного архіву Запорізької області) // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.6. – К., 2001. – С. 206–209.
- 20.Гузенков С. До питання про методику обробки метричних книг // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.7. – К., 2001. – С. 334–338.

- 21.Сакало О. Сповідний розпис як джерело дослідження форм сімейної організації // Історія релігій в Україні. – Львів: Логос, 2007. – Кн. I. – С. 781-785.
- 22.Сердюк І. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії // Вісник Черкаського університету. Сер. „Історичні науки”. – Черкаси, 2008. – Вип. 133–134. – С. 55-62.
- 23.Сердюк І. Румянцевський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини // Історична пам'ять. –2008. – № 3. – С. 144-152.
- 24.Сердюк І. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр.: виміри локальної демографічної історії // Наукові записки. Т.19. Кн.1. С.407-416.
- 25.Вступна стаття //Люстрації королівщин українських земель XVI- XVIII ст.: матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського ; уклад.:Р. Майборода . – Київ : Б.в., 1999 . – 312 с.
- 26.Сповідальні книги Київської митрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян / О. О. Романова // Український історичний журнал. - 2008. - № 4. - С. 122-148
- 27.Мордвінцев В. Сповідальні книги // КС. – 1995. – № 3. – С. 84-87
- 28.Пелипенко Н. Сповідний розпис села Усівка Басанської сотні Переяславського полку за 1775 рік: сутність, структура, значення // Історія релігій в Україні. – Львів: Логос, 2005. – Кн. I. – С. 467-472;
29. Гісцова Л. З. Сповідна книга Старокодацької запорозької хрестової наміснії 1766 року як джерело до вивчення історії поселень вольностей військових // Січеславський альм. – Дніпропетровськ: Нац. гірнич. ун-т, 2006. – Вип. 2. – С. 20-27
- 30.Миронов Б. Н. Исповедные ведомости – источник о численности и социальной структуре православного населения России XVIII – первой половины XIX в. // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л.: Наука, 1989. – Вып. XX. – С. 102-117
- 31.Швидько Г.К. Переписні книги 1666 року як джерело до історії Української козацької держави періоду її формування / Г.К. Швидько – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sa.nmu.org.ua/pdf/2014/Shvidko_novi_materiali.pdf.
- 32.Соціальна історія Наддніпрянської України в другій половині XIX – на поч. XX ст.: Посібник для практичних занять та самостійної роботи для студентів історичних факультетів / Упоряд. В. О. Куліков, М. В. Проценко. – Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 63 с.
- 33.Сергій Чорний Національний склад населення України в XX сторіччі. Довідник., Київ 2001. – Доступний з: <http://etno.uaweb.org/nsklad/index.html>

Джерела

1. Жерела до історії України-Руси. Том 07. Люстрація королівщин в руських землях корони. 8
2. Акты о заселении Юго-Западной России. Ч.7. Т.1. // Архив Юго-западной Росии, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов... В 37 т. – Киев, 1859- 1914
3. Акты о заселении Юго-Западной России. Ч.7. Т.2. // Архив Юго-западной Росии, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов... В 37 т. – Киев, 1859- 1914
4. Реєстр Війська Запорозького / Підгот. до друку О.В.Тодійчук; Відп.ред. Ф.П.Шевченко — К., 1995.— 592 с.

Інформаційні ресурси

1. Банк демографічних даних по країнах світу <http://www.census.gov/population/international/data/idb/informationGateway.php>
2. Основні демографічні показники по країнах світу // Демографічні бази даних. Доступно з: <http://demoscope.ru/weekly/pril.php>
3. Державний комітет статистики України. Доступно з: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Як побудувати статево-вікову піраміду. Відео доступно з: <https://www.youtube.com/watch?v=U3a5p-D8MQk>

4. Засоби діагностики успішності навчання:

Форма поточного контролю – усне опитування, тестування на практичних заняттях, виконання індивідуальних завдань.

Періодична форма контролю – виконання модульних контрольних робіт, розробка проєктів, колоквіуми, творчі роботи

Форма підсумкового контролю – іспит на основі суми балів набраних за кожний кредит.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Історичний факультет
Кафедра історії

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної роботи _____ О. А. Кузнецова

27 серпня 2019 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
НАСЕЛЕННЯ СВІТУ: ПРОБЛЕМИ ЕТНОДЕМОГРАФІЇ

Ступінь магістра

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальність 032 Історія та археологія

Освітня програма Етнологія

2019 – 2020 навчальний рік

Розробник: Ласінська Маріанна Юріївна, в.о. доцента кафедри історії кандидат історичних наук
_____ (Ласінська М. Ю.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії

Протокол № _____ від «_____» _____ 2019 р.

Завідувач кафедри _____ (_____)

«_____» серпня 2019 р.

2. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 03 Гуманітарні науки	Варіативна	
	Спеціальність 032 Історія та археологія		
Змістових модулів – 2	Освітня програма: «Етнологія»	<i>Рік підготовки:</i>	
Індивідуальне науково-дослідне завдання (мультимедійна презентація «Показники старіння народонаселення сучасного світу»)– 1		7	
Загальна кількість годин 90		<i>Семестр</i>	
		3	
		<i>Лекції</i>	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2,5 самостійної роботи студента 3,2	Ступінь: Магістр	6	
		<i>Семінарські</i>	
		6	
		<i>Лабораторні</i>	
		-	-
		<i>Самостійна робота</i>	
		78	
		Вид контролю: Залік	

Мова навчання – українська.

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 90 год.: 12 год. – аудиторні заняття, 78 год. – самостійна робота (24 % / 76 %).

3. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: надати студентам інформацію наступні емпіричні дані про населення регіонів світу, як: кількість, статевовікова структура, приріст (скорочення) населення та фізичне переміщення населення (міграція). До задач вивчення регіональних аспектів історичної демографії належить: аналіз статистичних даних про рівні народжуваності і смертності, шлюбів і розлучень, тривалості життя; короточасні та довгострокові прогнози стану та динаміки руху населення. Сім'я та шлюб - як соціальні інститути, соціалізація конкретно-історичних індивідів як масовий процес - також належать до комплексу об'єктів демографії.

Завдання курсу:

- визначити історичні обставини зародження та розвитку етнодемографії, виведення закономірностей та законів розвитку людності різних етносів певних регіонів світу у різні періоди історії людства.

-ознайомити студентів зі специфікою сучасної етнодемографії в її регіональній багатоаспектності (демографія дослівно означає «опис населення» або «народоопис») — це спеціальна історична дисципліна, що вивчає закономірності й характер складу та розвитку народонаселення на різних етапах існування людського суспільства.

Передумови для вивчення дисципліни: («Історія України», «всесвітня історія», «етнологія», «історична демографія», «етнографія», «статистика»).

Навчальна дисципліна складається з 3-х кредитів.

Очікувані результати навчання:

Здатність запам'ятовувати або відтворювати:

26. глибокі знання в межах спеціалізації з позначенням новацій останнього часу;
27. специфіку розвитку історичного пізнання в конкретні історіографічні періоди, в тому числі й на сучасному етапі;
28. професійні норми в галузі історії та етнології;
29. основні етапи наукового пошуку в галузі історії та етнології та завдання кожного з них;
30. теорію й практики критичного осмислення уявлень про минуле у суспільстві, правила побудови наукових гіпотез.

Здатність розуміти та інтерпретувати:

31. основні теоретичні та методологічні проблеми сучасної етнологічної науки;
32. шляхи формування репрезентативної джерельної бази при розробці певної наукової проблематики;
33. зв'язок та різницю між історичними фактами у джерелі та історіографічними фактами у науковій літературі;
34. вибір методології та методів при здійсненні власного дослідження;
35. вузлові наукові проблеми, зв'язок між гіпотезою та методом, логічні наслідки певного припущення, зіставлення його з відомими теоретичними побудовами.

Здатність використовувати вивчений матеріал в нових ситуаціях:

36. пояснювати взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, оцінювати альтернативні варіанти інтерпретації основних тенденцій та особливостей історичного розвитку людства у певні історичні періоди;
37. аналізувати взаємозв'язки між позицією професійного етнологіста та пануючими у суспільстві поглядами на минуле;
38. демонструвати навички професійного спілкування з використанням іноземної мови;
39. брати участь у здійсненні реальних дослідницьких проектів;
40. застосовувати сучасні методики викладання у вищій школі;

Здатність розбивати інформацію на відповідні компоненти і розуміти їх взаємозв'язок:

41. аналізувати явища та процеси світової етнології з урахуванням сучасних теорій суспільного розвитку;

42. визначати інформаційний потенціал конкретних етнологічних джерел при вирішенні певної наукової проблеми;

Здатність поєднувати частини разом, щоби одержати ціле з новою системною властивістю:

43. визначати соціальні функції історика в нових умовах;

44. встановлювати ефективну комунікацію з представниками інших гуманітарних та природничих наук;

45. обґрунтувати наукову новизну власного дослідження з урахуванням сучасних наукових досягнень;

46. розширювати джерельну базу за рахунок введення до наукового обігу архівних джерел, опрацювання фондів музеїв, участі у наукових експедиціях, шляхом створення нових джерел (усна історія та ін.).

Здатність оцінювати важливість матеріалу для конкретної цілі:

47. критично оцінювати ступінь розробленості дослідницької проблеми та отриманих результатів фахівцями;

48. визначати вплив на хід та результати дослідження традицій певних наукових шкіл;

49. узагальнювати результати власного дослідження;

50. аргументувати зв'язок теми обраного наукового проекту з пріоритетними напрямками розвитку світової науки;

26. рекомендувати шляхи продовження власного дослідження.

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні:

- розуміння та сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей і відносно природи (принципи біоетики);

- розуміння необхідності та дотримання норм здорового способу життя;

- здатність до навчання впродовж життя;

- здатність до критики й самокритики;

- креативність, здатність до системного мислення;

- адаптивність і комунікабельність;

- наполегливість у досягненні мети;

- турбота про якість виконуваної роботи;

- толерантність;

- екологічна грамотність.

- базові уявлення про основи філософії, психології, історіографії, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації особистості, схильності до етичних цінностей, знання вітчизняної історії, економіки й права, розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й уміння їх використовувати в професійній і соціальній діяльності;

- базові знання фундаментальних розділів історіографії археології, в обсязі, необхідному для володіння понятійним апаратом відповідної галузі знань, здатність використовувати історіографічні та археологічні методи в обраній професії;

- базові знання в галузі інформатики й сучасних інформаційних технологій; навички використання програмних засобів і навички роботи в комп'ютерних мережах, уміння створювати бази даних і використовувати інтернет-ресурси;

- базові знання фундаментальних наук, в обсязі, необхідному для освоєння загально-професійних дисциплін;

- базові знання в галузі, необхідні для освоєння загально-професійних дисциплін

- здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою;

- знання іншої мови(мов);

- навички роботи з комп'ютером;

- навички управління інформацією;

- дослідницькі навички.

II. Фахові:

- уміння використовувати повний спектр наукових методик для вироблення інноваційного знання в галузі
- здатність використовувати здобутки сучасної історіософії та історіографії для формування наукового розуміння минулого людства
- здатність отримати історичне знання з археологічних джерел
- здатність відрізнити наукові концепції від квазінаукових фантазій сучасних міфотворців
- вміння орієнтуватися в теоретичних концепціях сучасної археології
- здатність формулювати наукову проблему і знаходити шляхи її вирішення
- уміння використовувати сучасні конструкції вітчизняних та зарубіжних авторів
- здатність застосовувати складові елементи педагогічної теорії (ідеї, поняття, концепції) із врахуванням вимог болонського освітнього процесу
- здатність використовувати сучасні методи усного викладу матеріалу та роботи з текстом у навчальному процесі
- володіти навичками історизації археологічного матеріалу
- здатність враховувати сучасні історіософські інтерпретації (теорії постмодернізму, дискурсу і деконструкції) у переосмисленні ролі і місця археологічних та історичних знань у суспільстві
- здатність формувати музейну експозицію для різних періодів первісності
- здатність застосовувати сучасні методики фіксації та консервації археологічних об'єктів
- уміння застосовувати сучасне законодавство в охороні археологічної спадщини
- здатність забезпечити якісне проведення археологічних досліджень на предметно-функціональному рівні
- уміння використовувати новітні методики для пошуків археологічних пам'яток та розкопок
- володіння навичками камеральної обробки як передумова введення в науковий обіг археологічних матеріалів
- здатність використовувати здобутки практичної археології та музеології у навчальному процесі
- здатність використовувати професійно профільовані знання в галузі археології та музеології для моделювання історичних явищ і процесів в давню добу

4. Програма навчальної дисципліни

Кредит І-ІІ. Система демографічних знань..

ТЕМА 1. Вступ до курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії».

Предмет курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії». Мета та завдання курсу. Структура та основні проблеми курсу. Історіографія та джерельна база курсу. Предмет демографічної науки. Предмет етнодемографії. Демографія і статистика населення. Історія формування демографічних знань. А.Гійяр, Е.Енгель. Демологія. Дж.Граунт. Т.Мальтус. Теорія демографічних переходів. Теорія оптимуму народонаселення. Проблема старіння народонаселення. Основні напрями досліджень з етнодемографії. Методи демографічного дослідження. Зв'язок демографії з іншими науками. Зв'язок між етнологією і демографією та виникнення на їхньому перетині етнодемографії. Чисельність і структура населення. Категорії населення: постійне, наявне, юридичне

ТЕМА 2. Основні демографічні показники регіонів світу

Три види руху населення: природний, територіальний, соціальний. Природний приріст населення та його складники: народжуваність, смертність, шлюбність, розлучуваність. Загальні і частинні демографічні коефіцієнти. Спеціальні коефіцієнти. Середня тривалість життя. Репродуктивний вік. Спеціальний коефіцієнт народжуваності. Простий, розширений та звужений режими відтворення. Сумарний коефіцієнт відтворення. Брутто і нетто коефіцієнти відтворення. Відмінності у показниках народжуваності, смертності та природного відтворення в різних регіонах світу. Територіальні переміщення населення (міграції): в'їзд, виїзд і сальдо міграції. Класифікації міграцій по різних ознаках.

ТЕМА 3. Структури народонаселення регіонів

Віково-статева структура населення. Розподіл населення за основними віковими групами. Побудова віково-статевої піраміди. Показник старіння народонаселення. Сімейношлюбна структура населення. Основні типи сім'ї. Нуклеаризація сім'ї. Головні процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї. Демографічний аналіз шлюбності та розлучуваності. Коефіцієнт урбанізації. Освітній рівень. Етнічна структура. Принципи визначення етнічної приналежності. Прямі і непрямі показники етнічної структури населення: етнічна (національна) приналежність, рідна і розмовна мови, місце народження і походження, громадянство (підданство), конфесія, расова приналежність. Наявність цих показників у переписах населення різних країн світу. Визначення етнічного складу населення за допомогою непрямих показників. Фактори, що впливають на зміну етнічного складу населення.

ТЕМА 4. Історія обліку народонаселення регіонів

Історія обліку населення світу у Стародавню добу та Середньовіччі (римські цензи, «Книга страшного суду»). Облік населення на українських в часи Руської держави, Великого князівства Литовського та козаччини. Облік народонаселення України в складі Російської та Австро-Угорської імперій. Всеросійський перепис населення 1897 р. Радянська доба. Перший Всеукраїнський перепис населення 2001 р. Основні вимоги до перепису населення: загальність, миттєвість, наявність єдиної встановленої програми, поіменність і безпосереднє одержання відомостей у населення, централізоване керування переписом. Особливості організації поточної статистики народонаселення. Вибіркові обстеження. Первинна і вторинна демографічна інформація.

Кредит III. Народонаселення регіонів в історичній ретроспективі

ТЕМА 5. Джерела звісток про людність України.

Ревізькі казки. Польські люстрації. Інформативні можливості поточної статистики народонаселення. Метричні книги. Сповідний розпис, приходські книги. Реєстр Війська Запорозького 1649 р. Переписні книги 1666 року. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр. Загальноросійські ревізії. Інформативні можливості Всеросійського перепису населення 1897 р. Матеріали радянських переписів населення. Результати всеукраїнського перепису населення 2001 р. та особливості сучасного поточного обліку.

ТЕМА 6. Історія народонаселення та демографічна політика.

Динаміка населення Світу та закономірності його відтворення. Народонаселення України під владою Російської та Австро-Угорської імперій. Демографічний потенціал Української РСР. Демографічні процеси в сучасній Україні. Українці в Світі. Демографічна політика у Давньому Світі. Грецька колонізація. Регулювання відтворення населення Октавіаном Августом і його наступниками. Прояви демографічної політики в державах середньовічної Європи. Основні напрямки демографічної політики в розвинених індустріальних країнах. Законодавство про шлюб. Регулювання народжуваності. Допомоги сім'ям (сімейні дотації, відпустки для догляду за дитиною, допомога самотнім батькам, кредитні, житлові, податкові пільги). Основні напрямки демографічної політики в СРСР. Запровадження аліментів, прийняття закону про холостяків, самотніх та малодітних громадян. Заходи демографічної політики в Україні.

4. Структура навчальної дисципліни
Денна форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	Усього	у тому числі		
				р.
1	90			8
Кредит 1-2. Система демографічних знань.				
Тема 1. Вступ до курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії».	15			1
Тема 2. Основні демографічні показники	15			1
Тема 3. Структури народонаселення регіонів	15			1
Тема 4. Історія обліку народонаселення регіонів	15			5
Разом:	60			8
Кредит 3. Народонаселення регіонів в історичній ретроспективі.				
Тема 5. Джерела звісток про людність України.	15			5
Тема 6. Історія народонаселення та демографічна політика.	15			5
Разом:	30			0
Усього годин:	90			8

5. Теми лекційних занять
Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Система демографічних знань.</i>		
1	Тема 1. Вступ до курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії».	2
2	Тема 2. Основні демографічні показники	2
<i>Кредит 2. Система демографічних знань.</i>		
3	Тема 3. Структури народонаселення регіонів	2
	Разом:	6

6. Теми практичних занять
Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Система демографічних знань</i>		
1	Тема 1. Вступ до курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії».	2
2	Тема 2. Основні демографічні показники	2
<i>Кредит 2. Система демографічних знань</i>		
3	Тема 3. Структури народонаселення регіонів	2
	Разом:	6

7. Самостійна робота
Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
-------	------------	-----------------

<i>Кредит 1. Система демографічних знань</i>		
1	Тема 1. Вступ до курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії».	11
2	Тема 2. Основні демографічні показники	11
<i>Кредит 2. Система демографічних знань</i>		
3	Тема 3. Структури народонаселення регіонів	11
4	Тема 4. Історія обліку народонаселення регіонів	15
<i>Кредит 3. Народонаселення регіонів в історичній ретроспективі.</i>		
5	Тема 5 Джерела звісток про людність України	15
6	Тема 6 Історія народонаселення та демографічна політика	15
	Разом:	78

6. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Індивідуальне науково-дослідне завдання складається з двох напрямів :

I – підготовка та захист контрольної роботи (для студентів ЗФН);

II – підготовка доповіді з висвітленням проблем «Показники старіння народонаселення світу» (для студентів ДФН).

Підготовка та захист контрольної роботи

матеріал з курсу, розкривати зміст питань, котрі носять переважно теоретичний характер.

Загальні вимоги до виконання індивідуального завдання:

1) Індивідуальне завдання є видом позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального характеру, яке використовується у процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується підсумковим контролем.

2) Мультимедійна презентація з теми кредита або вузької проблематики (як виняток, для студентів денної форми навчання) виконана в програмі Power Point;

9. Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (КР, екзамен) є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу кредиту.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

1. Студенту виставляється відмінно, коли він в повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає під час усних виступів та доповнень, глибоко і всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу. Володіє навичками творчого мислення і аналізу. Релевантно дає відповіді на поставлені запитання.

2. Студенту виставляється дуже добре, коли він достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та доповнень, в основному розкриває

зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу. Але при викладанні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі несуттєві неточності та помилки.

3. Студенту виставляється добре, коли він в цілому володіє навчальним матеріалом викладає його основний зміст під час усних виступів та доповнень, але без глибокого всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, без використання необхідної літератури допускаючи при цьому окремі суттєві неточності та помилки.

4. Студенту виставляється достатньо, коли він не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно викладає його під час усних виступів та письмових відповідей, теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності, правильно вирішив меншість тестових завдань.

5. Студенту виставляється мінімальний задовільно, коли він не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно викладає його під час усних виступів та письмових відповідей, теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності, правильно вирішив меншість тестових завдань. Не дає відповіді на питання, з заданої тематики.

Оцінка за виконання індивідуального науково-дослідного завдання, завдань самостійної роботи виставляється з урахуванням таких параметрів:

А) при усних відповідях:
повнота розкриття питання;
логіка викладення, культура мови;
впевненість, емоційність та аргументованість;
використання основної та додаткової літератури (підручників, навчальних посібників, журналів, інших періодичних видань тощо);
аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки.

Б) при виконанні письмових завдань:
• повнота розкриття питання;
• цілісність, систематичність, логічна послідовність, уміння формулювати висновки;
• акуратність оформлення письмової роботи;
• підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки, різних технічних засобів (плівок, слайдів, приладів, схем тощо).

Для визначення ступеню оволодіння навчальним матеріалом із подальшим його оцінюванням застосовуються наступні рівні досягнень студентів.

Високий рівень (відмінно). Студент вільно володіє навчальним матеріалом на підставі вивченої основної та додаткової літератури, аргументовано висловлює свої думки, проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі.

Достатній рівень (дуже добре). Студент володіє певним обсягом навчального матеріалу, здатний його аналізувати, аргументовано висловлює свої думки, але не має достатніх знань та вмінь для формулювання власних висновків.

Достатній рівень (добре). Студент володіє певним обсягом навчального матеріалу, здатний його аналізувати, але не має достатніх знань та вмінь для формулювання власних висновків, допускає несуттєві неточності.

Задовільний рівень (задовільно). Студент володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні або володіє частиною навчального матеріалу, уміє використовувати знання в стандартних ситуаціях.

Низький рівень (достатньо). Студент володіє навчальним матеріалом поверхнево й фрагментарно, допускає значні неточності.

Незадовільний рівень. Студент не володіє навчальним матеріалом.

Кількість балів у кінці семестру повинна складати від 150 до 300 балів (за 3 кредити), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 5 крд.

9. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота	КР	Накопичувальні бали/
Кредит 1		

			Сума
T1	T2	100	300/100*
40	40		
Поточне тестування та самостійна робота		КР	Накопичувальн і бали/ Сума
Кредит 2			
T3	T4	100	300/100*
40	50		
Поточне тестування та самостійна робота		КР	Накопичувальн і бали/ Сума
Кредит 3			
T5	T6	100	300/100*
50	50		

***Примітка.** Коефіцієнт для іспиту – 0,6. Іспит оцінюється в 40 б.

10. Засоби діагностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (зокрема есе, реферати), презентації результатів досліджень, тестові завдання, контрольні роботи.

11. Методи навчання

Усний виклад матеріалу: наукова розповідь, спрямована на аналіз фактичного матеріалу; пояснення – вербальний метод навчання, за допомогою якого розкривається сутність певного явища, закону, процесу; проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, спостереження над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, порівняльний аналіз, виразне читання текстів; ілюстрація – метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у їх символічному зображенні (малюнки, схеми, графіки та ін.).

12. Рекомендована література

Базова

1. Прибиткова І.М. Основи демографії : посібник для студентів гуманітарних і суспільних фактів вузів / І.М. Прибиткова. Ред. Н.І. Гриценко, В.П. Недашківський. - Київ : АртЕк, 1995. - 256с.
2. Демографический энциклопедический словарь М.: 1985 608 с. – Доступний з: <http://demography.academic.ru/>
3. «Народонаселение. Энциклопедический словарь», «Большая Российская энциклопедия», 1994 г.
4. Підгорний А.З. Курс демографічної статистики: Навчальний посібник, - Одеса.: ОДЕУ, 2008. – 133 с.
5. Казьмина О. Е., Пучков П. И. Основы этнодемографии: Учеб. пособие / Ин-т «Открытое ово». — М.: Наука, 1994.
6. Муромцева Ю.І. Демографія: Навчальний посібник. - К.: Кондор, 2008. - 300 с. 6
7. Щербаков А.И. Основы демографии и государственной политики народонаселения : учеб. пособие для вузов / А.И. Щербаков, М.Г. Мдинарадзе. - М. : Академ. Проект, 2005. - 208 с.
8. Архангельский В.Н., Иванова А.Е., Рыбаковский Л.Л., Рязанцев С.В. Практическая демография: Учебник.– М.: ЦСП, 2005. – 280 с.
9. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения. Три стадии миграционного процесса. (Очерки теории и методов исследования). М., 2003. 217 с.
10. Боярский А.Я. Население и методы его изучения. М.: Статистика, 1975. 11. Медков В.М. Демография: Учебное пособие. Серия "Учебники и учебные пособия". - Ростов-на-Дону: "Феникс", 2002. - 448 с.
12. Кислий О.Є. Демографічний вимір історії. – К., 2005. – С. 3-87.
13. Методы исследования: Демография: проблемы и перспективы. – М., 1986. – 184 с.

Допоміжна

1. Методология и методы изучения миграционных процессов: междисциплинарное учебное пособие. Под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомел – Центр миграционных исследований - М., 2007, 370 с. Доступно з: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Moscow/pdf/Manual_on_Migration.pdf
2. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. М.1975.
3. Романцов В.О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX - початок XXI століття) - К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. – 184 с.
4. Миграция населения // Под. ред. Ж.Зайончковской – М., 1992.
5. Методы исследования. – М. 1986.

6. Матвеев Г.К. Советское семейное право. – М. – 1985.
7. Волошин Ю. Сучасні історико-демографічні дослідження ранньомодерного українського суспільства: методологічний дискурс // ІП. – 2007. – №1. – С. 21.
8. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVII - Полтава, 2011. – 304 с. Доступно з:
9. Блюм А. Методика анализа в исторической демографии / пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой – М., 1997.
10. Бродель Ф. Что такое Франция? Книга вторая: Люди и вещи. Ч 1: Численность народонаселения и её колебания на протяжении веков. – М., 1995.
11. Вишневский А. Г. Избранные демографические труды: в 2 т. – М., 2005.
12. Миронов Б. Социальная история России периода империи. (XVIII–нач. XIX вв.): В 2-х т. 3-е изд. испр., доп. – СПб., – 2003.
13. Миронов Б. Русский город в 1740– 1860-е годы: Демографическое, социальное и экономическое развитие. Л., 1990.
14. Арьес Ф. Ребёнок и семейная жизнь при Старом порядке / пер. с франц. – Екатеринбург, 1999. – С. 13.
15. Портнова Т. Міське середовище і модернізація: Катеринослав середини XIX століття. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 29.
16. Верменич Я.В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / НАН України. Інститут історії України. – К., 2011. – 306 с.
17. Мицик, Ю. Малознана люстрація українських земель 1628-1634 рр. / Ю. Мицик. - С.121- 123. // Київська старовина. - Київ. - 2010г. N 1
18. Сакало О. Джерела історичної демографії: сповідний розпис / О. Сакало // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та 7 джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. Т. 19 (у 2-х кн.). Тематичний випуск: —Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризації. Книга 1. – К., 2009. – С. 379–386.
19. Гузенков С. Метричні книги як джерело з соціальної історії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: інформативні можливості (на матеріалах Державного архіву Запорізької області) // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.6. – К., 2001. – С. 206–209.
20. Гузенков С. До питання про методику обробки метричних книг // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.7. – К., 2001. – С. 334–338.
21. Сакало О. Сповідний розпис як джерело дослідження форм сімейної організації // Історія релігій в Україні. – Львів: Логос, 2007. – Кн. I. – С. 781-785.
22. Сердюк І. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії // Вісник Черкаського університету. Сер. „Історичні науки”. – Черкаси, 2008. – Вип. 133–134. – С. 55-62.
23. Сердюк І. Румянцевський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини // Історична пам'ять. –2008. – № 3. – С. 144-152.
24. Сердюк І. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр.: виміри локальної демографічної історії // Наукові записки. Т.19. Кн.1. С.407-416.
25. Вступна стаття //Люстрації королівщин українських земель XVI- XVIII ст.: матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського ; уклад.:Р. Майборода . – Київ : Б.в., 1999 . – 312 с.
26. Сповідальні книги Київської митрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян / О. О. Романова // Український історичний журнал. - 2008. - № 4. - С. 122-148
27. Мордвінцев В. Сповідальні книги // КС. – 1995. – № 3. – С. 84-87
28. Пелипенко Н. Сповідний розпис села Усівка Басанської сотні Переяславського полку за 1775 рік: сутність, структура, значення // Історія релігій в Україні. – Львів: Логос, 2005. – Кн. I. – С. 467-472;
29. Гісцова Л. З. Сповідна книга Старокодацької запорозької хрестової наміснії 1766 року як джерело до вивчення історії поселень вольностей військових // Січеславський альм. – Дніпропетровськ: Нац. гірнич. ун-т, 2006. – Вип. 2. – С. 20-27
30. Миронов Б. Н. Исповедные ведомости – источник о численности и социальной структуре православного населения России XVIII – первой половины XIX в. // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л.: Наука, 1989. – Вып. XX. – С. 102-117
31. Швидько Г.К. Переписні книги 1666 року як джерело до історії Української козацької держави періоду її формування / Г.К. Швидько – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sa.nmu.org.ua/pdf/2014/Shvidko_novi_materiali.pdf.
32. Соціальна історія Наддніпрянської України в другій половині XIX – на поч. XX ст.: Посібник для практичних занять та самостійної роботи для студентів історичних факультетів / Упоряд. В. О. Куліков, М. В. Проценко. – Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 63 с.
33. Сергій Чорний Національний склад населення України в XX сторіччі. Довідник., Київ 2001. – Доступний з: <http://etno.uaweb.org/nsklad/index.html>

13. Інформаційні ресурси

1. http://sa.nmu.org.ua/pdf/2014/Shvidko_novi_materiali.pdf.
2. <http://etno.uaweb.org/nsklad/index.html>
3. НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського
4. http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Moscow/pdf/Manual_on_Migration.pdf

Ласінська М.Ю.

Засоби діагностики навчальних досягнень студентів

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (зокрема есе, реферати), презентації результатів досліджень, тестові завдання, контрольні роботи.

.

Конспект лекцій з дисципліни

Тема 1: «Вступ до курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії»»

План

1. Етнічна демографія наука
2. Проміжний характер етнічної демографії в системі суспільних наук
3. Етнос як об'єкт етнічної демографії
4. Етнічна демографія як наука: предмет і завдання
5. Зв'язок етнодемографії з іншими науковими дисциплінами
6. Визначення етнічного складу населення в різних країнах світу
7. Методи етнодемографічних досліджень

Висновки

Література

Чинники, що формують етнос та націю. Еволюція етносу в націю.

До головних чинників формування етносу відносять:

- расові,
- географічні
- історичні
- суспільні
- культуроморфічні
- глибинно-психічні.(взаємодія живих істот з природою)

Етнос — давньогрецький термін, що означає "народ", "плем'я". "Етнос" застосовують як науковий термін для означення всіх типів етнічних спільностей, до того ж, давні греки, відрізняючи себе від не греків, саме останніх називали етносами. Етноси є найдавнішими природними людськими спільнотами, котрі виникають задовго до появи класів і держав.

Як і нація, етнос належить до стійких спільнот, що уособлюють горизонтальний поділ окремих суспільств і людства загалом. Однак щодо рівня їх консолідованості та політичної суб'єктності, ці спільноти суттєво відрізняються між собою.

Поняття "етнос" застосовують для означення історичних спільнот різного ступеня консолідації, що належать до однієї культури, але зовсім не обов'язково усвідомлюють себе як політичну єдність. Етноси формуються на основі довготривалого проживання людей на спільній території, інколи — в межах однієї державності (щодо датково сприяє появі та зміцненню спільних рис і формуванню етнічної самосвідомості), у сфері розповсюдження однієї релігії тощо. Під впливом цих, а можливо, і багатьох інших чинників, які нині ще не достатньо досліджені, формується певний культурний тип людей. Вони виробляють певні норми моралі, етики й естетики, що передаються від покоління до покоління (традиція) і сприймаються як "свої", узвичаєні, "нормальні" форми суспільного буття, поклоняються своїм богам або по-своєму інтерпретують світові релігії, користуються спільною мовою або близькими мовними діалектами і більше чи менше усвідомлюють свою відмінність від інших народів, використовуючи антитези на зразок: "ми" — "вони", "свої" — "чужі", "звичне, наше, рідне" — "дивацьке, чуже, далеке". Нині "етнос" застосовують як науковий термін для означення всіх типів етнічних спільнот, а "народ" набув соціально-політичного і геополітичного значення.

Нація уособлює горизонтальну диференціацію людства, відображаючи розмаїття його етнопсихологічних, культурно-історичних і соціально-політичних форм у нові часи. Розглядаючи націю як колективну дійову особу історії й політичного життя, важливо знати, як вона виникла, розуміти особливості її генези. Генеза вказує на витoki "політичності" цієї спільноти, визначає специфічні риси національної свідомості та її найсуттєвішої складової — національної ідеї. Водночас визначення суті нації як історичної спільноти та шляхів її формування є одним із найскладніших і найдискусійніших питань теорії нації.

Нації вступають у політичний процес як його суб'єкти задля задоволення своїх соціально-культурних потреб, а також політичних та економічних інтересів, рівноправності на арені політичних та економічних змагань. Суб'єктами політики на внутрішньополітичному рівні можуть також бути частини націй чи етносів, що через певні причини опинилися в іншому етнічному середовищі — національні групи та меншини.

Процес націогенези (виникнення націй), згідно з етнічно-політичним підходом, полягає в тому, що етноси, як попередники націй, проходять певні етапи розвитку, культурного і політичного дозрівання: від згуртування споріднених племен у ширші

етнокультурні об'єднання й аж до перетворення цих об'єднань у самосвідомі спільноти, що творять або прагнуть утворити держави. їхня суспільна свідомість поступово "політизується", вони стають учасниками політичного процесу і трансформуються в нації.

Етнодемографія у системі демографічних наук.

Демографія – наукова дисципліна, що склалася порівняно недавно на перетині демографічної науки з етнографією. У галузі наукових досліджень які охоплені етнодемографію поєдналися два важливі напрямки. Один з них пов'язаний з проблемами відтворення населення, що зумовлені демографічними чинниками, інший – з вивченням етносу як історико-культурного феномену, а це визначається етнографічними факторами.

Виділення етнічної демографії в окрему галузь наукових знань зумовив той факт, що проблеми народонаселення можуть мати як глобальні (світові) так і регіональні виміри та прояви. Глобальні проблеми народонаселення Світу пов'язані з прискореним ростом його чисельності. Регіональні ж проблеми зумовлені особливостями історичного, культурного і соціально-економічного розвитку окремих районів, держав і народів (етносів

Дослідження демографів довели, що народжуваність (ключова характеристика у системі відтворення населення) знаходиться під впливом складного комплексу чинників. Частина з них (культурно-побутові та соціально-економічні, а значною мірою і психологічні) пов'язані з етнічним складом населення, етнокультурними особливостями окремих народів. Етнічні особливості населення певним чином впливають і на динаміку смертності.² Саме тому з часом в демографічних дослідженнях усе більшого розповсюдження набули угруповання за етнічною (національною) приналежністю населення, а демографи розпочали активніше досліджувати етнічні чинники, механізми та ступінь їх впливу на відтворення населення, залучаючи для цього матеріали широкого кола народознавчих наук - передусім етнографії.

Всебічне вивчення етнічної культури, інших національних явищ, буде неповним якщо ігнорувати дослідження демографічних ознак етносу, зміну показників його кількісної характеристики протягом історичного шляху народу. Особливо важлива роль кількісної характеристики народів для етнографії. Кожна раптова чи повільна зміна чисельності етносу відображає суттєві етапи його соціально-економічного та

культурного розвитку та важливі віхи в його історії (голод, війни, геноцид тощо). У свою чергу чисельність народів не може не впливати на історичний процес.

Пізнання динаміки чисельності етносу неможливе без вивчення основних параметрів його природного відтворення. Саме на цьому етапі етнографічного дослідження принагідною стає демографія. Демографічна наука озброює етнографів арсеналом методів дослідження процесу відтворення народонаселення, проте, тепер вже стосовно категорії “етнос”.

Проміжний характер етнічної демографії в системі суспільних наук. Поява етнічної демографії як окремої галузі знань відобразила загальний і закономірний процес диференціації напрямків наукових досліджень. Він полягає у появі на межі окремих давно сформованих наук проміжних дисциплін, що заповнюють лакуни у процесі пізнання. Диференціація предмету досліджень призводить до виділення цілих областей наукових знань, що не вивчаються жодною з класичних наук окремо. Саме тоді на допомогу приходить проміжна наука синтезуючи предмет, об’єкт, завдання і методи дослідження вже сформованих наук у нову область знань. Так сформувалася і етнічна демографія.

Проміжний статус етнічної демографії виявляється в тому, що фахівці відносять її одночасно до кола двох наукових систем – демографічної (об’єктом якої є вивчення “народонаселення”) та етнографічної (народознавчої) – об’єктом наукових інтересів котрої є “етнос”. Якщо до середини XX століття про демографію та етнографію (етнологію) йшлося переважно як про єдині унітарні науки то сьогодні вони розглядаються як центральні інтегруючі систем знань про народонаселення (демографічних) та про етнос (етнологічних). Відповідно до того, як народознавство являє собою комплекс наук про етнос, що розвивається на ґрунті загальної теорії етносу³ так демографія, у свою чергу, формує систему демографічних наук, що розвиваються на ґрунті загальної теорії народонаселення.⁴

Отже, етнодемографія посідаючи проміжне місце між демографією та етнографією є своєрідним містком, що інтегрує предметну сферу та об’єкт дослідження етнографічної науки з методологією та методикою демографічного аналізу.

Етнографія– галузь гуманітарних наук, котра вивчає народи (етноси), їхнє походження, етнічну історію, традиційно-побутову культуру та характер міжетнічних відносин, базуючись переважно на даних польових досліджень.⁵

Демографія— наука про закономірності відтворення населення в суспільно-історичній обумовленості цього процесу. Об'єктом вивчення демографії є “народонаселення” як суспільно-історична категорія. Демографія вивчає закономірності та соціальну зумовленість народжуваності, смертності, шлюбності та переривання шлюбу, відтворення шлюбних пар і родин та відтворення населення в цілому як єдності цих процесів. Вона досліджує зміни статеві-вікової, шлюбної та родинної структури населення, взаємозв'язок демографічних процесів і структур, а також закономірності зміни загальної чисельності населення і родин як результат взаємодії цих явищ. Демографія розробляє методи опису, аналізу і прогнозу демографічних процесів і демографічних структур на основі дослідження внутрішнього взаємозв'язку між процесами і структурами, а також впливу на них умов життя і суспільних відносин. Демографія виявляє як загальні закономірності демографічних процесів так і їх конкретні прояви в певних територіальних та часово-просторових умовах.⁶

На відміну від демографії, яка досліджує складові процесу відтворення народонаселення загалом, етнодемографія зосереджує свою увагу на аналізі традиційних систем життєзабезпечення властивих певним етнічним угрупованням - при вивченні смертності; традицій шлюбу та родини, етнічних “норм” народжуваності, побутових умов сім'ї, міжнаціональних шлюбів та їхньої ролі у формуванні установок щодо народжуваності та форм родини – при дослідженні народжуваності; традицій осілості та ступеня рухливості етнічної групи в різних етнічних середовищах, етнокультурної адаптації переселенців, трансформації їхнього побуту, традицій, звичаїв та обрядів – при вивченні міграційних процесів.

Народознавство — ключ до пізнання національного духу, усвідомлення неповторності й самобутності кожного народу, його індивідуальних рис у загальній структурі людської цивілізації.

Специфіка природно-географічного середовища, господарського укладу, що був домінуючим на конкретній території, своєрідність історичної долі народу витворюють неповторну соціокультурну атмосферу, специфічну духовну ауру, що стимулює подальші творчі пошуки людини. Народознавство дає відповідь на питання, що може людина зробити в даних конкретних умовах, у яких сферах її творчість може бути найбільш успішною і плідною, які резерви і передумови є для цього, як зберегти й

розвинути той могутній внутрішній заряд народного самовиявлення і самовідтворення, який кожне нове покоління одержує у спадок від попереднього.

Ці проблеми є особливо актуальними для кожного народу сьогодні, на межі II і III тисячоліть, що характеризується подальшим посиленням міграційних процесів. Цілком очевидно, що через історичну інерцію домінуюча роль у кожному суспільстві буде належати народам (етносам), які є автохтонними у своєму краї або чия матеріальна і духовна культура має найтривкішу традицію. До того ж незмінною лишається сама природа людини: людська індивідуальність прагне відтворити в особі те, що закладено в ній генетично, тобто вона завжди залишається істотою біо-соціокультурно-духовною. Навіть в умовах найбільшого соціально-економічного благополуччя і побутового комфорту людина завжди підсвідомо прагне до єднання із своєю культурно-духовною ейкуменою, без чого вона ніколи не відчуватиме внутрішньої гармонії і душевного комфорту.

Народознавство для сучасної молоді людини — це своєрідний орієнтир у складних процесах самопізнання, громадянського самовизначення, у пошуках шляхів творчого самовираження. Досвід показує, що тільки незалежний базовий рівень власної національної культури, засвоєний людиною в юному віці, є ядром, основою її духовного й соціального становлення, а рідна культура—це той надійний плацдарм, що стимулює постійне нарощування й розвиток її потенційних творчих можливостей. Процес вивчення юною особистістю народознавства — це процес пізнання і засвоєння культурно-духовних здобутків свого народу.

Автори даної Концепції вважають, що сьогодні слід змінити підходи до вивчення народознавства в усіх типах сучасної національної школи в Україні.

1. Ми мусимо відмовитись від принципу інформаційно-ілюстративного, пасивно-споглядального, нерідко заглибленого лише в історичну минувшину, що мав місце під час вивчення цього предмета в перебудов чий період. Натомість в умовах державотворення ми повинні віддати перевагу принципу активно-пізнавальному, дієвотворчому. Тобто народознавство має вчити молоду людину не тільки

оглядатися назад, а й з упевненістю дивитись уперед, розкрити перспективу подальшого розвитку рідної культури в сучасних умовах. Адже йдеться не лише про досягнення й репродукцію на рівні почуттів і свідомості культурного досвіду минулих поколінь українського народу (на рівні замилювання всім своїм»), а й залучення

підростаючого покоління до відтворення культурного середовища в межах, які визначає суспільний історичний прогрес, до подальшого розвитку й піднесення на вищий щабель національної культури українців, як і будь-якого іншого народу.

2. Першочерговим завданням є чітке окреслення змісту поняття «НАРОДОЗНАВСТВО», яке трактується в науковій літературі та в публіцистиці досить неоднозначне. Під народознавством розуміємо ту галузь гуманітарної науки, яка дає знання про особливості духовної й матеріальної культури народу, нації (етнографічні спільності), що знайшла своє відображення в традиції. Українське народознавство — це знання про традиційний родинний уклад українців, громаду й громадське життя, звичаї й вірування, житло, харчування, одяг, переважні трудові заняття та знаряддя виробництва, про його народне мистецтво, фольклор. Це також знання про усталені норми людського співжиття — про звичаєве право, мораль, етикет, народні знання (засоби народного виховання, народної медицини, метрології, агрономи, гідрометеорології та ін.).

Одним із недоліків вивчення народознавства в сучасній школі є саме підміна цих двох понять—народознавства й українознавства, намагання перевантажити предмет народознавства невласливими йому питаннями, взятими з різних галузей українознавства (наприклад, такі теми, які пропонуються однією з програм: «Опришківський рух. Олекса Довбуш» або «Пісні Марусі Чурай»).

3. Наступне завдання — уникнення дублювання одних і тих самих тем на заняттях із споріднених, а іноді й неспоріднених дисциплін (скажімо, про Конституцію Пилипа Орлика говориться на багатьох уроках із різних предметів). Безперечно, в навчальному процесі неможливо і не потрібно

абсолютно відмежовувати матеріал різних освітніх дисциплін. Навпаки, забезпечення міжпредметних зв'язків аж до створення інтегративних курсів—одна з провідних засад сучасного навчального процесу.

4. Виходячи із вищесформульованого нами принципу активно-пізнавального, дієвотворчого засвоєння народознавства, необхідно зробити акцент на спрямуванні вікових особливостей школярів, учнівської молоді. Діти, підлітки і юнацтво різняться певними властивостями психіки, здатністю до

тієї чи іншої діяльності. Так, добре розвинені чуттєво-емоційна сфера і добра пам'ять молодшого школяра дають можливість засвоїти розмаїття форм, барв, нюансів народного мистецтва в різних його жанрах — народного мелосу, хореографії, фольклору,

зокрема дитячого. Однак незначний соціальний досвід змушує обмежити сферу його пізнання рамками найближчого оточення — дому, родини, вулиці, села (міста), свого краю.

Вивчення народознавства здійснюється у такий спосіб, що характерні ознаки й елементи національної культури молодший школяр засвоює як органічно притаманне, природно властиве йому і його найближчому оточенню. Дитяча пісня, гра, танець, поширені в даній місцевості, прислів'я, приказки, загадки, скоромовки стають надбанням дитини на все життя, вони стають особистісно-цінними для неї. Особливості ритмомелодики, кольорової палітри, ліній і символів, властивих народному мистецтву, містяться в основному художньо-творчому потенціалі мистецьки обдарованої дитини.

Молодь не може дивитись на свою національну культуру, як на щось відсторонено-екзотичне, таке, що кануло в забуття і що побачиш лише в музеї. А через те у школі не повинні лунати такі вирази: «Колись наші дідусі й бабусі носили таке вбрання, робили так-то і так-то...» або: «Колись це у нас називалось отак...». Ми мусимо сказати так: «Наша українська ноша включає...» або «Землю копають заступом (лопатою, рискалем і т. д.)», або: «Полотно в домашніх умовах тчуть на кроснах (верстаті)...». Назви важливо подавати відповідно до місцевої термінології, обов'язково слід навести загальновживану літературну норму, і це сприятиме тому, що у дітей на все життя залишиться відчуття свого першого гнізда, свого кореня.

У роботі з учнями середнього шкільного віку, який характеризується прагненням самовизначитись і здобути визнання ровесниками своєї діяльності, слід віддати перевагу їх ознайомленню з різними видами народних ремесел і промислів, навчити тим видам, які є традиційними в даній місцевості. Найкращим стимулом у даному разі є адресність виробів—для кого саме вони призначені: для дитсадка, для старих людей, для свого дому, для подарунків.

Настав час відійти від олімпіадно-виставочного підходу до творчості підлітків, їхня творчість, їхні вироби повинні входити в життя, як це завжди було в народі. Підлітки мають навчитися знаходити, заготовляти й обробляти природний матеріал, дбайливо ставитись до природи, турбуватись про відтворення її багатств.

У старших класах (9—11) закладаються основи наукового підходу до характеристики явищ національної культури, її локальної специфіки, загальнонаціональних особливостей, того, що її відрізняє від інших національних

культур (насамперед слов'янських) та об'єднує з ними. Докладно вивчається духовна і матеріальна культура різних регіонів України, ведеться активна збирацька робота (створення шкільних етнографічних кутків, кабінетів, музеїв). Проводяться молодіжні свята відповідно до звичаїв нашого народу. Створюються етнографічні, фольклористичні гуртки.

Тільки цілісна, педагогічно осмислена система в народознавчій підготовці школярів здатна забезпечити належний рівень їх поінформованості в народознавчих питаннях, прищепити любов до свого народу, бажання примножувати його здобутки.

У системі профтехосвіти, крім того, звертається увага на традиційні народні знання в тій чи іншій галузі виробництва— сільськогосподарській, харчової промисловості, будівельної справи і т. ін.

У вищій школі теми «Нація», «Народ», «Етнос» розглядаються у філософсько-психологічній площині. Тут поглиблено мають вивчатись питання етногенезу українців, міграцій і природного ареалу їх поширення, перебіг етнокультурних процесів в Україні й поза її межами (в далекій і близькій діаспорі), динаміка цих процесів під впливом різних соціокультурних і політичних факторів, прогнозування місця і ролі українства й української культури у майбутньому. Основною формою народознавчої підготовки в сучасному українському вузі є науково-дослідницька робота студентів. Це написання рефератів, курсових, дипломних робіт, розробка власних проектів, моделей тих чи інших явищ етнокультурного життя із застосуванням сучасних наукових методик та технологій. Звичайно, читаються лекції й проводяться семінарські заняття з ключових проблем курсу народознавства, спецкурси відповідно до спрямування факультету або вузу. Скажімо, «Етнопедагогіка» —в педагогічних закладах, «Народна медицина» —в медичних, «Народне будівництво, або архітектура» — в закладах або на факультетах будівельного профілю. Має проводитись гурткова народознавча робота, а також робота різних об'єднань, що базуються на національному досвіді молодіжних громад.

Так можна уникнути дублювання однієї і тієї самої інформації, зацикленості на певному колі питань, що дають лише поверхнєве уявлення про українську культуру та традиційний побутовий уклад. Автори цієї програми свідомі того, що дана Концепція — не догма. У педагога завжди є можливість творити, шукати свої підходи. Шаблонність, як і дилетантизм у реалізації завдань народознавства у сучасній українській школі можуть завдати непоправної шкоди національному вихованню. Щоб запобігти цьому,

слід відкорегувати чинні, а ще краще створити нові програми з народознавства, мобілізувати зусилля фахівців-народознавців і педагогів (практиків і науковців) на створення навчальних посібників для різних ланок освіти, активізувати громадське життя підлітків і юнацтва на основі національних традицій.

Людське суспільство являє собою складне етнодемографічне утворення, сфери діяльності якого досить різноманітні. Насправді ж, суспільство, як система суспільних відносин передбачає взаємодію людей як представників насамперед етнічних спільнот і демографічних груп. Адже етнодемографічна характеристика людини імплікативно впливає з об'єктивних умов її народження і виховання в певному етнодемографічному середовищі.

У галузі наукових досліджень які охоплені етнодемографію поєдналися два важливі напрямки. Один з них пов'язаний з проблемами відтворення населення, що зумовлені демографічними чинниками, інший - з вивченням етносу як історико-культурного феномену, а це визначається етнографічними факторами.

Виділення етнічної демографії в окрему галузь наукових знань зумовив той факт, що проблеми народонаселення можуть мати як глобальні (світові) так і регіональні виміри та прояви. Глобальні проблеми народонаселення Світу пов'язані з прискореним ростом його чисельності. Регіональні ж проблеми зумовлені особливостями історичного, культурного і соціально-економічного розвитку окремих районів, держав і народів (етносів). Саме у царині регіональних проблем народонаселення й відбувалося формування етнодемографії як наукової галузі знання. З одного боку можна виділити велику групу народів країн Азії, Африки, Латинської Америки котрі вирізняються високим рівнем приросту (відтворення) населення, з іншого - групу країн і народів Європи, Північної Америки, Австралії в середовищі яких навпаки етнодемографічні проблеми обумовлені низьким рівнем приросту населення. Різноманітність регіональних проблем народонаселення значною мірою зумовлена відмінностями та особливостями його відтворення не лише у народів різних континентів і рас, але і в середовищі відносно близьких етнічних спільностей. Пізнання динаміки чисельності етносу неможливе без вивчення основних параметрів його природного відтворення.

Етнічна демографія сформувалася на стику етнографії та демографії. Вона вивчає особливості відтворення і динаміку чисельності окремих народів або етносів. У своїх

дослідженнях етнодемографи використовують здебільшого етнічну статистику, матеріали переписів населення, спеціальних демографічних та етнографічних культурно-побутових обстежень, здійснюваних з урахуванням етнічної приналежності, а також матеріали інших суспільних наук, у тому числі етносоціології, етнографії, етнопсихології, етнічної екології, антропології, медицини тощо.

Етнографія допомагає демографії розкрити вплив на демографічні процеси особливостей культури й побуту різних народів.

- 1.

Проміжний характер етнічної демографії в системі суспільних наук.

Поява етнічної демографії як окремої галузі знань відобразила загальний і закономірний процес диференціації напрямків наукових досліджень. Він полягає у появі на межі окремих давно сформованих наук проміжних дисциплін. Диференціація предмету досліджень призводить до виділення цілих областей наукових знань, що не вивчаються жодною з класичних наук окремо. Саме тоді на допомогу приходить проміжна наука синтезуючи предмет, об'єкт, завдання і методи дослідження вже сформованих наук у нову область знань. Так сформувалася і етнічна демографія.

Проміжний статус етнічної демографії виявляється в тому, що фахівці відносять її одночасно до кола двох наукових систем - демографічної (об'єктом якої є вивчення "народонаселення") та етнографічної (народознавчої) - об'єктом наукових інтересів якої є "етнос". Якщо до середини XX століття про демографію та етнографію (етнологію) йшлося переважно як про єдині унітарні науки, то сьогодні вони розглядаються як центральні інтегруючі систем знань про народонаселення (демографічних) та про етнос (етнологічних). Відповідно до того, як народознавство являє собою комплекс наук про етнос, що розвивається на ґрунті загальної теорії етносу, так демографія, у свою чергу, формує систему демографічних наук, що розвиваються на ґрунті загальної теорії народонаселення.

Отже, етнодемографія, посідаючи проміжне місце між демографією та етнографією є своєрідним містком, що інтегрує предметну сферу та об'єкт дослідження етнографічної науки з методологією та методикою демографічного аналізу.

Перш ніж розглядати об'єкт, предмет і завдання етнічної демографії необхідно, хоча б коротко, зупинитися на тих науках, які власне сформували етнічну демографію як специфічну галузь наукових досліджень - це етнографія та демографія. Обидві науки маючи формальну термінологічну тотожність (у буквальному перекладі з грецької мови означають - "народоопис") все ж суттєво відрізняються об'єктом, предметом та завданнями власних наукових досліджень.

Етнографія - галузь гуманітарних наук, яка вивчає народи (етноси), їхнє походження, етнічну історію, традиційно-побутову культуру та характер міжетнічних відносин, базуючись переважно на даних польових досліджень. Концентрує увагу на розробці проблем етно- і націогенезу, етнічної історії, міжнаціональних відносин,

етнонаціональних процесів, традиційно-побутової культури, народних знань, побуту, народного мистецтва.

Етнографія -- це історія народу, яка включає в себе історію його житла, одягу, харчування, його родинного укладу, форм побуту у широкому сенсі цього слова. Це історія його світогляду, народних знань, вірувань і марновірства, обрядів і звичаїв. Останнім часом більшість учених відносять етнографію не до історичної, а до суспільствознавчої науки.

Інакше кажучи, етнографія вивчає соціальні відносини, опосередковані матеріальними предметами. Наприклад, функції одягу на перших етапах -- захисні (від холоду, інших несприятливих впливів природи); у жаркому кліматі - інша функція, також первинна -- прикрашати тіло. Але вже з давніх-давен з'являються й інші вторинні функції одягу: статево-роздільна і соціально-роздільна, остання включає в себе обрядову культову роль одягу. Таким чином, одяг виступає як соціальний знак, мітка, що позначає місце людини в суспільній системі. Він об'єднує людей однакового соціального (в тому числі й етнічного) статусу, разом з тим -- є інтегруючим фактором усередині даної групи, водночас протиставляючи її іншим.

До певного рівня аналогом терміну етнографія є поняття соціальна антропологія (у Великобританії), культурна антропологія (у США) і етнологія (у ряді західноєвропейських країн). Вона тісно зв'язана з власне історією, археологією, мовознавством, фольклористикою. З конкретною соціологією її ріднить вивчення взаємодії соціально-класових і етнокультурних явищ (етносоціологія), з лінгвістикою -- дослідження генеалогічного споріднення народів, взаємодія мовних та етнічних процесів (етнолінгвістика). З соціальною психологією етнографія має спільний розділ -- етнопсихологію. У дослідженні численності народів світу, міграційних процесів вона стикається з демографією

Демографія - наука про закономірності відтворення населення в суспільно-історичній обумовленості цього процесу. Об'єктом вивчення демографії є "народонаселення" як суспільно-історична категорія.

Демографія вивчає такі емпіричні дані про населення, як: кількість, статево-вікова структура, приріст (скорочення) населення та фізичне переміщення населення (міграція); закономірності та соціальну зумовленість народжуваності, смертності, шлюбності та переривання шлюбу, відтворення шлюбних пар і сімей та відтворення населення в

цілому як єдності цих процесів. Вона досліджує зміни статеві-вікової, шлюбної та сімейної структури населення, взаємозв'язок демографічних процесів і структур, а також закономірності зміни загальної чисельності населення і сімей як результат взаємодії цих явищ. Сім'я та шлюб -- як соціальні інститути, соціалізація конкретно-історичних індивідів як масовий процес -- також належать до комплексу об'єктів демографії.

Демографія розробляє методи опису, аналізу і прогнозу демографічних процесів і демографічних структур на основі дослідження внутрішнього взаємозв'язку між процесами і структурами, а також впливу на них умов життя і суспільних відносин. Демографія виявляє як загальні закономірності демографічних процесів так і їх конкретні прояви в певних територіальних та часово-просторових умовах.

Основною ціллю демографії можна вважати виведення закономірностей та законів розвитку народності.

На відміну від демографії, яка досліджує складові процесу відтворення народонаселення загалом, етнотемографія зосереджує свою увагу на аналізі традиційних систем життєзабезпечення властивих певним етнічним угрупованням - при вивченні смертності; традицій шлюбу та сім'ї, етнічних "норм" народжуваності, побутових умов сім'ї, міжнаціональних шлюбів та їхньої ролі у формуванні установок щодо народжуваності та форм сім'ї - при дослідженні народжуваності; традицій осілості та ступеня рухливості етнічної групи в різних етнічних середовищах, етнокультурної адаптації переселенців, трансформації їхнього побуту, традицій, звичаїв та обрядів - при вивченні міграційних процесів.

Розвиток і укріплення зв'язків між етнографією і демографією були зумовлені об'єктивними потребами розвитку обох наук. Всебічне дослідження етнічних явищ і процесів неможливе без детального аналізу їх кількісної характеристики та її змін у часі. Чисельність народів тісно пов'язана з їх етнічною історією, вона має на цю історію певний вплив і сама підлягає змінам в ході історичного процесу. Кількісний критерій має суттєве значення для типології етнічних спільнот, він застосовується, зокрема при визначенні етнічних меншин. Взаємодія етнічних спільнот, і обумовлений нею розвиток етнічних процесів, також багато в чому визначаються кількісним співвідношенням контактуючих спільнот, особливостями їх статеві та вікового складу. Так, наприклад, природна асиміляція значною мірою є характерною для етнічних меншин, особливо для етнічних груп, які проживають в іноетнічному оточенні. Переважання кількості молодих

чоловіків серед переселенців до іноетнічного середовища веде, як правило, до утворення етнічно змішаних шлюбів, що прискорюють їхнє зближення з цим середовищем.

При вивченні динаміки чисельності народів етнічна демографія враховує роль етнічних процесів (консолідації, асиміляції, міжетнічної інтеграції), спираючись на матеріали етнографії. В основному ж дослідження з етнічної демографії спираються на етнічну статистику, в першу чергу на матеріали переписів населення.

Найбільш знані спеціалісти у галузі етнічної демографії В.І. Козлов, С.І. Брук, В.М. Кабузан, Ї.М. Прибиткова та ін. залучають до своїх досліджень також матеріали інших суспільних наук, в тому числі етнічної екології, етногеографії, етнопсихології, медицини.

2. Етнос як об'єкт етнічної демографії

Умовою появи та утвердження будь-якої науки виступає перш за все наявність власного об'єкту дослідження. У тому випадку, коли цей об'єкт є спільним для багатьох наук необхідне виділення таких його сторін, рис чи закономірностей, які б не вивчалися жодною іншою наукою, а були б специфічними.

Поняття “населення” як об'єкті демографії, розуміється як сукупність людей у певних територіальних (адміністративних чи державних) межах. Тепер необхідно розглянути наукове визначення поняття “етносу” (або “етнічна спільність”) як біосоціальної групи людей в етнічних (національних) кордонах.

Відповідно до усталеного в етнографічній науці визначення поданого у більшості спеціалізованих довідкових видань етнос (з грецької мови “etno” - суспільство, плем'я , народ, група) - це стійка спільність людей що історично склалася. Основними умовами виникнення етнічної групи є спільність території і мови, що в подальшому виступають як ознаки етносу. Іншими ознаками етносу є спільність рис матеріальної та духовної культури, психологічних характеристик, наявність етнічної самосвідомості, що втілюється у вживанні самоназви (етноніму). Інколи формуванню етнічної спільності сприяє спільність релігійних вірувань людей. Сформований етнос виступає як соціальний організм здатний до відтворення шляхом етнічно однорідних шлюбів та передачі новому поколінню мови, культури, традицій, етнічної орієнтації тощо.

Етноси формуються під впливом природної належності людського угруповання до певного географічного середовища, кліматичних умов, ландшафту, рослинного і тваринного світу.

Етнічне буття людини прив'язане до певної місцевості з її географічними особливостями, що позначається на особливостях побуту і культурі, на характері людей, традиціях, звичаях, спільній історичній долі та інших об'єднавчих факторах, що далеко виходять за межі географічного середовища. Етнос характеризується і певною спільністю психічних рис індивідів, що входять до його складу, які формуються під впливом природнокліматичних умов. Проте етнос, будучи за своїм походженням пов'язаним із природою та тривалою генетичною еволюцією, свої головні характеристики отримує в соціально-культурному оформленні, і вони передаються від покоління до покоління через історичну пам'ять, через засвоєння культурних надбань, традицій тощо. Етнос як такий є не суто природним утворенням, а його історичною асиміляцією в культурі, що здійснюється багатьма поколіннями людей.

Отже, етнос -- це група людей, яка історично склалася на певній території і характеризується спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій, способу життя та особливостями психічного складу.

Етнос як суспільно-природне утворення слід відрізняти від історичних спільнот людей, таких як рід, плем'я, народність, нація, які хоч і формуються на основі певних етнічних спільнот, проте є продуктом історії, соціокультурними утвореннями.

Суттєва відмінність етносу від багатьох інших соціальних утворень полягає у тому, що етноси виникають історично, незалежно від волі і бажання людей та що вони, в принципі, можуть існувати окремо один від одного. До сьогодні триває дискусія навколо питання природи етносу, а саме: вважати етнос соціальною чи біологічною категорією? На противагу традиційному у колишньому радянському суспільствознавстві визначенню етносу як соціального організму все частіше висувається концепція Л. Гумільова, котрий характеризував етнічну спільність перш за все як біологічну, а вже потім соціальну категорію.

Етнос як об'єкт етнічної демографії має дуже важливу ознаку, яка так чи інакше, але все ж випадає із сфери етнографічного дослідження - це здатність до біологічного відтворення. Саме ця етнічна ознака і виявляється ключовою ланкою в обґрунтуванні етносу як об'єкту етнодемографічного дослідження. Закономірності процесу відтворення етнічної спільності виражаються через демографічні категорії що характеризують цей процес (народжуваність, шлюбність, кількість дітей, структура родини, міграційні та

урбанізаційні процеси, смертність тощо) та знаходять свій вияв у динаміці чисельності етносу.

На процес відтворення етносу як біосоціальної категорії впливають і інші його ознаки. Передусім, це особливості матеріальної та духовної культури (характер господарства, система харчування, психологічний тип, релігійні вірування, звичаї і традиції тощо).

Етнос, як об'єкт дослідження, цікавить етнічну демографію, оскільки має низку ознак, які тим чи іншим чином відображаються на закономірностях процесу його відтворення та впливають на конкретні етнодемографічні показники (динаміку чисельності народу).

3. Етнічна демографія як наука: предмет і завдання

Етнічна демографія як синтезна наука, що сформувалася на перетині етнографії та демографії має специфічний предмет дослідження. Предметом етнодемографічної науки є вивчення закономірностей і особливостей відтворення етносів методами демографії.

З етнографією етнічна демографія пов'язана перш за все завданням вивчення динаміки чисельності народів (а також етнографічних, расових, етнорелігійних груп), а з демографією - аналізом етнічних аспектів відтворення населення та впливу на цей процес окремих етнічних чинників.

Як і кожна повноправна наукова галузь, етнодемографія реалізує предмет власного дослідження в конкретних наукових завданнях.

Досліджуючи етнічні аспекти процесів природного відтворення, етнодемографія виявляє відносну роль кожного з них, розглядає, як вони пов'язані з біологічними, економічними, психологічними та іншими аспектами. У завдання етнічної демографії входить не тільки вивчення факторів, що впливають на народжуваність, смертність та інші демографічні явища, але і порівняльний аналіз цих показників у різних народів, дослідження впливу на деякі процеси природного виробництва (народжуваності, шлюбності, розлучуваності) демографічної поведінки сусідніх етносів. Вивчається також, як у різних народів показники природного приросту змінювалися з плином часу. Одним із важливих завдань етнодемографії є аналіз етнічного аспекту міграцій (виявлення етнічної структури міграційних потоків, визначення міграційного сальдо для різних національностей і т.д.). Етнодемографію цікавить, як міграція впливає на динаміку етнічного складу населення і на характер розселення того чи іншого народу.

Колом завдань, що стоять перед етнічної демографією, визначається і характер основних джерел, що використовуються в етнодемографічних дослідженнях. Найважливішим джерелом служать, безперечно, переписи населення. З їх матеріалів етнодемографи черпають відомості про етнічну приналежність населення, розселення народів, про статеві-віковий склад різних національних груп.

Оскільки в переписах багатьох країн світу відсутні прямі питання про етнічну приналежність, етнодемографам доводиться використовувати різні непрямі показники, за допомогою яких можна визначити національну приналежність. Завдання етнодемографії не залишалися сталими і незмінними, а розширювалися та уточнювалися одночасно із становленням і утвердженням самої науки. Спочатку етнодемографічна наука була спрямовано переважно на обслуговування етнодемографічних досліджень, а також соціальної історії. Саме тому, головним завданням етнічної демографії на цьому етапі було встановлення національного (етнічного) складу населення тієї чи іншої країни, регіону, визначення чисельності народів, вивчення динаміки національного складу населення та динаміки чисельності окремих народів у процесі їх історичного розвитку. Згодом рамки предметної сфери етнодемографії розширились і до кола її завдань долучився також аналіз основних демографічних показників та демографічних процесів в етнічному середовищі, а також аналіз їх зв'язку з культурно-побутовими особливостями народів та іншими етнічними чинниками. Наприкінці 70-х та 80-х років XX століття українські радянські етнодемографи взяли активну участь у підготовці і проведенні переписів населення СРСР 1979 та 1989 років. Тоді вчені-етнодемографи працювали головним чином над розробкою програм переписів, формулюванням етнічних і мовних питань, складанням переліків народів і мов для остаточної розробки отриманих відомостей у переписних листах тощо.

Помітна роль етнодемографів у визначенні етнічного складу населення зарубіжних країн. Вони розробляють методологічні основи аналізу та корегування етностатистичних даних переписів інших країн Світу, засади використання різноманітних непрямих даних в етнодемографічних дослідженнях (підданство, віросповідання тощо). Чільне місце в дослідженнях радянських демографів протягом 70-х - 80-х років XX століття відводилося вивченню динаміки чисельності народів Світу, при цьому одне з центральних місць у проблематиці наукових студій посідали питання поглибленого вивчення процесу відтворення населення.

Із здобуттям Україною незалежності чітко окреслилось коло пріоритетних проблем вітчизняної етнодемографічної науки. Серед них вирізняються актуальністю проблеми дослідження сучасної етнодемографічної ситуації в Україні, особливостей динаміки чисельності народів нашої держави на зламі століть. Увагу дослідників привертають такі етнодемографічні проблеми сучасності як: збільшення кількості народжень позашлюбних дітей, висока смертність серед українців (особливо чоловіків) у працездатному віці, низька стійкість шлюбів та велика кількість розлучень, надзвичайно високий рівень старіння населення, стрімке зменшення кількості сільського населення. Серед важливих наукових проблем української етнодемографії можна виділити питання історії етнодемографічної ситуації в середовищі українського народу протягом XVI - XX століть, а також дослідження чинників, що впливали та продовжують впливати на динаміку чисельності української діаспори у світі.

Як видно, коло завдань етнічної демографії досить широке і до того ж постійно змінюється. Зрозуміло, що з огляду на це, повністю розкрити їх зміст не просто.

4. Зв'язок етнодемографії з іншими науковими дисциплінами

Зв'язки етнічної демографії з іншими науками визначаються головним чином двома чинниками: співвідношенням їх об'єктів та предметів дослідження та необхідністю спільного вирішення низки завдань, що стоять перед цими науками. У цьому контексті особливо рельєфно проглядаються зв'язки етнодемографії з суспільними дисциплінами.

Сформували етнічну демографію як специфічну галузь наукових досліджень - етнографія та демографія.

Вивчення динаміки чисельності народів пов'язує етнічну демографію з тими науками, що у тій чи іншій мірі цікавляться кількісними характеристиками етнічних спільностей: історією, соціологією, лінгвістикою тощо. Посилення уваги істориків, соціологів, лінгвістів до кількісних характеристик об'єктів їх досліджень поступово вилилося у появу на перетині цих наук з етнографією та демографією таких специфічних наукових напрямків як: історична демографія, етнічна соціологія, етнічна географія, етнічна психологія, етнічна екологія, етнічна антропологія та інші.

Особливо предметним є зв'язок етнодемографії з історичною наукою, перш за все з етнічною історією для якої є важливими саме кількісні показники етносу стосовно конкретної історичної епохи.

Етнодемографія знаходиться у тісному зв'язку з етнічною географією. Тепер загальновизнаним є включення у сферу завдань етнічної демографії аналізу кількісних характеристик міграційних процесів у середовищі етносів та динаміки їх розміщення. Раніше вирішення цих наукових завдань стосувалося предметної сфери географії населення. У 60-х роках ХХ століття до сфери етнічної географії було включене і вивчення таких типово етнодемографічних тем як дослідження показників чисельності народів та її динаміки. Становлення етнічної демографії як відносно самостійної наукової дисципліни не віддалило її від етнічної географії, а між ними продовжують зберігатися тісні зв'язки. Етногеографія користується багатьма кількісними характеристиками отриманими в результаті етнодемографічних досліджень. У свою чергу етнічна демографія зазвичай звертається до етногеографічних матеріалів.

Етнодемографи все частіше у власних дослідженнях намагаються використовувати та посилаються на матеріали і здобутки етнічної психології. Відомо, що особливості духовної та матеріальної культури етносу виявляються у так званому “національному характері”, “етнічній ментальності”. Ці терміни, по суті виражають етнічні особливості психології людей. До низки таких етнопсихологічних аспектів все частіше відносять і особливості демографічної поведінки народу (традиційне ставлення до шлюбу та розлучень, до відсутності дітей, малодітності та багатодітності, до контролю за народжуваністю, захворюваністю та смертністю тощо). Саме у цій царині етнодемографія взаємодіє з етнопсихологією.

Останнім часом науковці, які працюють у сфері етнічної демографії починають звертатися до результатів досліджень такої специфічної проміжної науки як етноекологія. Вона вивчає особливості взаємозв'язку та взаємодії етнічних спільностей та середовища їх побутування, зокрема механізми життєзабезпечення окремих етносів у природних і соціально-культурних умовах існування останніх. Етнічна екологія досліджує вплив сталих зв'язків народу та його довкілля на стан здоров'я, тривалість життя та відтворення етнічних груп загалом. Етноекологія також вивчає специфіку використання природного середовища представниками певного етносу та їх вплив на екосистему, а також досліджує закономірності формування і функціонування відносно незалежних етноекологічних систем, етнічних популяцій. Етнічну демографію цікавить саме реальний вплив етноекологічних характеристик народу на процес його відтворення та окремі складники цього процесу (народжуваність, тривалість життя, смертність тощо).

Існування біологічних властивостей індивідів етнічної популяції пов'язує етнічну демографію з окремими науками, що знаходяться на межі суспільних та природничих, наприклад, соціальна гігієна, досліджуючи стан здоров'я людей. Вплив умов праці і побуту на захворюваність та причини смертності враховуючи ефективність охорони здоров'я допомагає етнодемографії виділити соціально обумовлені чинники смертності та захворюваності. Це є особливо важливим для корегування впливу етнічних чинників смертності. У галузі вивчення смертності етнодемографія межує також з геронтологією - наукою, що досліджує процес старіння людини та його біологічні чинники.

Зв'язки етнічної демографії з народною медициною обумовлені значенням методів народної діагностики та лікування в процесі відтворення етнічної групи.

Також етнодемографія пов'язана з етнічною картографією - при зіставленні графічних та етнічних карт.

У свою чергу інші науки та окремі наукові напрямки широко використовують встановлені етнодемографію факти і закономірності для більш глибокого розуміння об'єкту та предмету власного дослідження. Причому, зазвичай, ті самі ж відомості етнодемографічної статистики слугують вихідними для багатьох наук. Наприклад, закономірності народжуваності і смертності, а також їх вплив на статеві-віковий склад етнічної групи необхідні в економіці для оцінки трудових ресурсів, в етнографії - для вивчення динаміки соціальної та статеві-вікової структури етносу, в соціології - для аналізу соціальних ролей жінки і чоловіка в суспільстві і родині.

Етнодемографічні дослідження мають не тільки науково-пізнавальне, але й практичне значення. Етнодемографічні роботи, присвячені динаміці національного складу населення, можуть бути використані при розробці заходів щодо поліпшення міжнаціональних відносин.

Зокрема, була підготовлена унікальна етнодемографічна робота "Чисельність та розселення народів світу", а також складено "Атлас народів світу" (М., 1964), по детальності і точності набагато перевершує будь-яке картографічне видання подібного роду народонаселенської політики. Нарешті, чималу користь при вирішенні ряду важливих політичних, економічних і культурних проблем можуть принести етнодемографічні прогнози - про майбутню динаміку етнічного складу населення, про зміну демографічної поведінки окремих народів і т.п.

Таким чином особливості відтворення етносу як соціально-біологічної категорії будучи предметом дослідження етнічної демографії в інших науках виступають як чинники відповідних процесів що досліджуються ними.

5. Визначення етнічного складу населення в різних країнах світу

Основним джерелом при визначенні етнічного складу населення та аналізу динаміки чисельності народів є матеріали перепису населення. У переписах більшості країн є цілий ряд питань, які тією чи іншою мірою дають уявлення про Етнічну структуру. Одні питання дозволяють безпосередньо визначити етнічну приналежність опитуваного, інші - лише опосередковано. У зв'язку із цим всі показники, використовувані для отримання відомостей про етнічну структуру, прийнято ділити на прямі і непрямі.

Прямим показником є відповідь на безпосереднє питання перепису про етнічну (або національну) приналежність. Іноді в переписах вона формулюється просто як "національність" або "народність". При наявності прямого запитання про національну приналежність результати перепису відразу ж дають адекватну картину щодо етнічного складу населення країни. Однак і такі дані не можна сліпо використовувати без додаткового аналізу, тому що в складі багатьох народів (особливо африканських) існують субетнічні групи, що мають свої самоназви, і ці найменування можуть помилково потрапити в матеріали перепису як назви самостійних народів. Буває також, що представники одного й того ж народу фігурують в перепису під різними назвами, що також спотворює реальну картину.

Щоб уникнути різних помилок у визначенні етнічної приналежності, при підготовці до перепису, складаються словники національностей, в яких перераховуються народи, що живуть в країні, з усіма варіантами їх назв і самоназв. У деяких переписах спеціально виділялися субетнічні групи у складі якого-небудь народу. Так, в естонському переписі населення 1934 р. в числі естонців були окремо показані сету.

У тих випадках, коли в переписі стоїть пряме запитання про національну приналежність, вона зазвичай визначається за самосвідомості опитуваних. Це так званий психологічний підхід. Він не обмежує вибір опитуваного лише національностями батьків, пропонуючи можливість так званої позасімейної асиміляції.

При генетичному підході національність опитуваних визначається за їх походженням, а точніше, за національністю батьків. Якщо ж батьки опитуваного належать до різних національностей, то або обговорюється, чия національність (батька

чи матері) треба вказати, або опитуваному надається можливість вибрати самостійно одну з них.

При відповіді під час перепису на питання про національну приналежність можуть виникнути труднощі в осіб з нечіткою етнічною самосвідомістю. Ним, зокрема, володіють нащадки іммігрантів і самі іммігранти (якщо вони привезені в дану країну в дитячому віці), що знаходяться в стадії асиміляції. Вони вже не зовсім ототожнюють себе з вихідним етносом, але ще й не злилися з місцевим населенням. У подібних випадках питання про етнічну самосвідомість мало що дає, і питання про походження може бути більш результативним. Чимало складнощів виникає і при визначенні національної приналежності населення, що живе в смузі етнічного кордону або в районі, де мають місце тісні міжетнічні контакти. Люди, які живуть у такій місцевості, часто мають нечітку етнічну самосвідомість, іноді їх походження змішане. Вони взагалі можуть не ототожнюватися ні з якою національністю, а називати себе "місцевими", "тутешніми". І якщо стосовно асимільованих іммігрантів генетичний підхід вельми раціональний, то по відношенню до "місцевих" мало що дасть як з'ясування їх етнічної самосвідомості, так і походження.

Однак, нечітка етнічна самосвідомість зустрічається все ж нечасто, і тому наявність в переписі безпосереднього питання про національну приналежність, як правило, дає досить надійні відомості про етнічну структуру населення. Звичайно, це не виключає повністю випадків навмисного викривлення у ході проведення перепису даних про етнічний склад населення.

У деяких переписах (головним чином у африканських країнах) замість питання про національність, етнічну приналежність ставиться питання про плем'я. Поряд з питаннями про національність і етнічну приналежність його можна віднести до числа показників, які дозволяють безпосередньо визначити етнічний склад населення.

До прямих показниками етнічної структури населення тісно прилягає, фігуруюче в багатьох переписах питання про рідну мову. Цей показник дуже об'єктивний і в більшості випадків тісно пов'язаний з етнічною приналежністю. Деякі вчені вважають навіть більш доцільним включати в програму перепису питання не про національну приналежність, а про рідну мову, вважаючи, що остання може об'єктивніше відобразити етнічний склад населення.

Дійсно, рідна мова зазвичай збігається з національністю, однак повної кореляції між двома цими показниками немає. Як відомо, не так рідко зустрічаються випадки переходу якоїсь групи людей на мову іншого етносу, при цьому мовна асиміляція не завжди і не відразу супроводжується асиміляцією етнічною. На чужу мову досить часто переходять невеликі національні групи, які живуть в іноетнічному оточенні і у відриві від свого етнічного масиву. Мовній асиміляції частково піддаються етнічні спільноти, що живуть в сильному змішуванні з іншими, зазвичай більш крупними народами (наприклад, багато представників таких народів, як мордва чи карели, своєю рідною мовою вважають російську). Дисперсно розселені етноси також часто визнають рідною мовою мову іншого народу. Так, рідною мовою багатьох євреїв є мова тієї держави, де вони живуть. Набагато рідше представники народу, які становить більшість населення країни, переходять на мову менш численної національної групи, вважаючи її престижною.

Складність використання питання про рідну мову для визначення етнічної структури населення полягає ще й у тому, що в світі є багато народів, які розмовляють однією і тією ж мовою. Так, англійською, іспанською, французькою та португальською мовами говорить велика кількість народів. У таких випадках зазвичай доводиться враховувати, з якої країни походить той, хто говорить цією мовою.

При відсутності прямих даних про національну приналежність для визначення етнічної структури населення, крім відомостей про рідну мову, використовуються й інші непрямі показники: розмовна мова, знання інших мов, місце народження, громадянство (підданство), конфесія, расова приналежність.

Відомості про розмовну мову (або "мову в побуті"), так само як і відомості про рідну мову, дають певне уявлення про етнічну приналежність опитуваного. У більшості випадків люди говорять мовою, яка одночасно є мовою їх національності. Однак розмовна мова ще частіше, ніж рідна, не корелює з національністю. Наприклад, національні меншини часто використовують в якості розмовної мови, переважаючи в країні мову або найбільш престижну. Слід також пам'ятати, що протягом життя люди можуть змінити свою розмовну мову (зрозуміло, що національність від цього не зміниться).

Зміна розмовної мови нерідко відбувається в результаті міграцій, коли людина, потрапляючи в місцевість, де говорять іншою мовою, змушена пристосовуватися до нових умов і перейти на іншу розмовну мову. У деяких, більш рідкісних випадках,

розмовна мова окремих груп населення змінюється під впливом зміни мовної ситуації в країні, наприклад, при зміні державної мови. Зазвичай зміна розмовної мови веде до подальшого порушення кореляції між мовної та національною приналежністю. Однак, в окремих випадках, перехід на іншу розмовну мову, навпаки, зближує ці два показники.

У деяких випадках дані про розмовну мову (при відсутності відомостей про національність і рідну мову) можуть сприяти виявленню національних меншин: використання мови національних меншини в якості розмовної служить явним показником того, що ті, хто говорять цією мовою відносяться до відповідної національної меншини. Таким же свідченням приналежності до національної меншини може служити знання іншої мови, якщо нею є мова національної меншини. Проте, в обох випадках, чисельність цієї національної меншини без притягнення додаткових джерел визначити практично неможливо, тому що частина його представників використовує інші мови.

У цілому можна з упевненістю сказати, що дані про розмовну мову і тим більше про знання другої мови несуть значно менше інформації про національну приналежність населення, ніж дані про рідну мову.

Непрямими показниками етнічної приналежності іноді можуть служити питання про країну народження і про громадянство (підданство). Питання про країну народження зазвичай присутнє в переписах тих держав, де проживає велика кількість іммігрантів. Якщо іммігрант народився в переважно мононаціональній країні, то питання про країну народження дає змогу з великою часткою впевненості визначити його національність. Те ж відноситься і до відомостей про громадянство (підданство).

Громадян однонаціональних країн з достатнім ступенем впевненості можна відносити до основної національності цих країн.

Так, аналізуючи матеріали про країну народження та громадянство, уродженців або громадян Угорщини можна вважати угорцями, Португалії - португальцями, Кореї - корейцями, Японії - японцями.

Якщо ж людина є уродженцем або громадянином поліетнічної країни, то дані про її місце народження або громадянство самі по собі мало що скажуть про її національну приналежність. У таких випадках доводиться залучати додаткові джерела, що містять відомості про райони виходу мігрантів або про переважання серед переселенців з тієї чи іншої країни представників певних етносів.

Так, відомо, що з Індії мігрують насамперед таміли, бенгальці, з Індонезії - яванци, малайці та бугі, з Філіппін - ілокі і т.д. Зі сказаного видно, що серед емігрантів не завжди переважають представники основного народу країни, і найбільш рухомими можуть виявитися і менш численні етноси.

Питання про громадянство важко використовувати при визначенні національної приналежності іммігрантів у тих країнах, де натуралізація надзвичайно спрощена і людина вже через рік-два отримує громадянство, і в тих країнах, де, навпаки, існують дуже жорсткі правила натуралізації і громадянство важко отримати навіть дітям переселенців.

До непрямих показників, що дозволяють в окремих випадках визначити національність, відносять також конфесійну приналежність. Зазвичай релігія не є етноутворюючою ознакою, проте в тих випадках, коли якусь релігію сповідує переважно один народ, конфесійна приналежність досить точно визначає національність. Наприклад, переважна більшість іудаїстів - євреї, вірмено-грігоріан - вірмени, несторіан і халдеїв - ассірійці і т.д.

Часто, при визначенні етнічного складу населення відомості про релігійну приналежність використовують у комплексі з іншими даними.

Що ж стосується расової приналежності, то вона може визначати національність лише в обмежених випадках, причому зазвичай лише в поєднанні з іншими характеристиками. Разом з тим треба враховувати, що в деяких країнах поняття "раса" змішується з поняттям "національність". Наприклад, в американських переписах виділяються такі "раси", як китайці, японці, філіппінці, гавайці, корейці та ін.

Програми переписів різних країн помітно відрізняються. Пряме запитання про національну приналежність присутнє в програмах порівняно небагатьох країн. Втім, в однонаціональних державах немає особливої необхідності з'ясовувати під час переписів етнічну приналежність населення. Однак питання про національність ставиться далеко не у всіх країнах із складною етнічною структурою населення.

До речі, раніше питання про національну приналежність не було передбачено і в типовій програмі перепису, яку рекомендувала ООН. Це питання було вперше включено лише в рекомендації ООН з проведення перепису населення 1970 р., й то в якості факультативного.

Вперше питання про національну приналежність було поставлено в загальнодержавному масштабі в переписі населення Латвії, який проходив в червні 1920 р., і незабаром після цього, в серпні 1920 р., в переписі населення Росії. Незабаром питання про національність з'являється також в переписах деяких інших країн.

У переписах деяких країн питання про національність адресувалося не до всього населення, а лише до певної його частини.

Є два способи визначення національності: за самосвідомістю і за походженням (по крові). Спочатку, коли питання про національність тільки з'явилося в програмах переписів, етнічна приналежність визначалася за генетичною ознакою.

Зараз у більшості країн, що включають в перепис питання про національність, вона визначається за самосвідомістю опитуваних.

Набагато раніше, ніж питання про національність, з'явилося у програмах переписів питання про мову. Втім, у різних переписах населення поняття "Рідна мова" визначалося не однаково. В одних випадках воно трактувалося як материнська мова, в інших - як батьківська, мова дитинства, мова, якою думають або вільніше за все говорять, і навіть як улюблена мова. У багатьох країнах ставилося також питання про розмовну мову сім'ї, господарства, про мову вжитку, мову спілкування. При цьому нерідко в переписах поняття "рідна мова" та "розмовна" сильно зближувалися.

Питання про громадянство (або підданство) традиційне для європейських країн (до речі, ООН рекомендувала його тільки для Європи). Зустрічається воно і в деяких неєвропейських державах.

Набагато частіше в переписах зустрічається питання про країну народження. У деяких же країнах є також і питання про країну народження батьків. Такі питання є в переписах США, Канади, Австралії, Великобританії, тобто країнах з великим числом іммігрантів.

Досить звичне в програмах переписів населення і питання про конфесійну приналежність. Особливо воно характерне для азіатських країн, оскільки в них релігія відіграє дуже важливу роль. Існує питання про релігію і в багатьох країнах Європи, Америки, Австралії і Новій Зеландії, в деяких африканських країнах. Найбільш розгорнута характеристика релігійної структури населення дається в переписах Австралії, Нової Зеландії, Канади та країн Вест-Індії. У більшості інших країн визначаються лише основні деномінації.

Питання про расову приналежність ставилося в США, Бразилії, ПАР і в деяких інших країнах. При аналізі різних переписних показників зазначалося, як за ними можна прямо або опосередковано визначити етнічну належність. У ряді випадків для визначення етнічної приналежності доцільно зіставити дані про мову і дані про релігію. Так, релігійна приналежність дозволяє виділити з англомовного населення англійців (англікан і методистів), шотландців (пресвітеріан) та ірландців (католиків).

При використанні непрямих показників для визначення етнічної структури населення слід пам'ятати, що це досить складна та тонка справа. Потрібно також враховувати, що використання цих показників дозволяє в більшості випадків отримати лише приблизні результати. Крім того, в ряді випадків навіть комплексне використання декількох показників не дає можливості виявити деякі етноси. Тому за відсутності в перепису будь-яких прямих або непрямих даних про деякі народи доводиться викорисувати різні додаткові непереписні джерела: польові етнографічні матеріали, дані приватних статистичних досліджень, спеціальну літературу і т.п.

6. Методи етнодемографічних досліджень

Особливістю методичного набору застосовуваного в етнодемографічних дослідженнях є його надзвичайна різноманітність, що пов'язана з інтердисциплінарним характером самої етнічної демографії. Вчені - етнодемографи у своїх наукових студіях спираються на методологічні принципи, методи і прийоми розроблені етнографією, демографією, статистикою, математикою, географією, соціологією, психологією та іншими науками.

Вивчення закономірностей відтворення етнічних груп передбачає їх аналіз у взаємозв'язку з рештою закономірностей розвитку природи та суспільства, в русі та розвитку. Саме тому особливо важливим методологічним принципом етнодемографії є принцип історизму. Послідовне дотримання цього принципу передбачає не лише вивчення етнодемографічних явищ у хронологічній послідовності, але і висвітлення історичних тенденцій демографічних процесів у середовищі певних етносів.

Серед методів демографії, що широко застосовуються етнодемографами у власних дослідженнях, можемо виділити: методи повздовжнього та поперечного демографічного аналізу, метод когорт, метод потенційної демографії, метод стандартизації демографічних коефіцієнтів, метод віково-когортно-часового аналізу, метод

демографічних таблиць, мультистатусні методи, методи демографічного прогнозування тощо. Коротко зупинимось на їхній характеристиці.

Метод повздовжнього аналізу полягає у вивченні частоти демографічних змін (народження, шлюб, смерть та ін.) у житті певної групи етносу, або етнічної спільності загалом у різні часові періоди (протягом життя одного чи декількох поколінь).

Метод поперечного аналізу означає вивчення цієї частоти у різних груп етносу (за статтю, віком, соціальним становищем) але в один календарний період (наприклад, на час проведення конкретного перепису населення).

Когортний метод є способом вивчення етнодемографічних процесів за якого їх описують та аналізують у когортах, тобто сукупностях людей (представників одного етносу) котрі одночасно увійшли в однаковий демографічний стан (народились, одружились чи померли в один рік).

Метод потенційної демографії з'явився порівняно недавно і відображає принципово новий підхід до вивчення демографічних процесів в етнічному середовищі, коли демографічні процеси виражаються не кількістю демографічних подій що сталися, а так званим демографічним потенціалом - середньою або очікуваною тривалістю майбутнього життя.

Інколи демографи застосовують метод стандартизації демографічних коефіцієнтів, який дозволяє, порівнюючи етнодемографічні характеристики різних когорт чи етнічних груп, виключати несуттєві для дослідження відмінності у їх складі.

Метод демографічного моделювання застосовується в етнодемографії через неможливість здійснити так званий "чистий" експеримент, тобто реально змодельовати етнодемографічний процес. Саме тому для вивчення демографічних процесів всередині етносу, а також їхніх зв'язків з іншими соціальними явищами широко застосовується метод демографічного моделювання.

Найбільш розповсюдженими моделями є моделі стаціонарного населення та стабільного населення, а також метод демографічних таблиць. Стабільне населення розглядають як "закрите", тобто таке, що не знає міграційних процесів. Стаціонарне населення розуміють як таке стабільне населення чисельність якого є сталою, а коефіцієнт приросту дорівнює нулю.

Методи демографічного прогнозування дають можливість оцінити значення і роль тих чи інших компонентів зміни етносу порівнюючи їх вплив на чисельність та

структуру етнічної групи у майбутньому. Серед цих методів найбільшого розповсюдження набули метод пересування за віком та метод компонентів. Перший з них застосовується при обрахуванні чисельності етнічної групи на майбутнє (на перспективу), а метод компонентів полягає в окремому прогнозуванні основних демографічних показників етносу (народжуваності, смертності тощо) на майбутнє.

Етнічна демографія, особливо в останні десятиліття, широко застосовує у власних дослідженнях методи етнографії. Одним з найчастіше застосовуваних етнодемографічних методів етнографії є порівняльно-історичний. Це спосіб дослідження, який дає змогу шляхом порівняння виявляти загальне й особливе у розвитку народів, а також причини цих подібностей чи розбіжностей. Залежно від конкретних пізнавальних цілей та мети дослідження нині застосовуються переважно три види історичних порівнянь: історико-типологічне (вивчення етнічних явищ, що у процесі розвитку набули схожих ознак); історико-генетичне (вивчення явищ котрі мають спільне коріння, генетичний зв'язок); історико-дифузійне (вивчення явищ, що набули схожих ознак у наслідок етнокультурних контактів).

Близьким до порівняльно-історичного є типологічний метод. Він застосовується як універсальний засіб упорядкування величезного емпіричного та статистичного матеріалу. Метою застосування типологічного методу є виявлення усієї сукупності однопорядкових, подібних за природою явищ, компонентів чи складових.

Дослідження цілісної сутності явищ та складових процесу етнічного відтворення через аналіз його структурних компонентів здійснюється за допомогою методу компонентного аналізу. Він передбачає виявлення всіх існуючих зв'язків між усіма компонентами з наступним визначенням серед них основоположних, важливих, а також другорядних - таких, що несуттєво впливають на процес відтворення етносу.

Окремі випадки не дозволяють встановити загальні закономірності етнодемографічного процесу, вони виявляються лише в масі таких випадків. Саме тому обрахування сум демографічних подій обумовлює широке застосування в етнічній демографії статистичних методів. Будучи самостійною наукою статистика в етнічній демографії відіграє роль одного з основних методів дослідження, формуючи у цій якості одну з основних частин етнодемографії - етнічну статистику.

Особливості етнодемографічних процесів визначають і необхідність застосування математичних методів. У більшості випадків етнодемографія має справу з процесами

зростання чисельності етнічних груп або навпаки, з процесами їх депопуляції. Чисельність етносу чи окремої його когорти розглядається як змінна величина. Характеристика закономірностей демографічного процесу неможлива без оцінки темпів зміни тих чи інших демографічних характеристик етнічної спільності у часі. Саме тому в етнодемографії знайшли певне розповсюдження методи математичного аналізу.

В етнодемографічних дослідженнях широкого розповсюдження набули графічні методи. Залежність етнодемографічних процесів від віку та тривалості перебування у тій чи іншій демографічній ситуації не завжди може бути подана в аналітичному вигляді, а тому вчені застосовують прийоми графічного зображення демографічних процесів в етнічному середовищі у вигляді так званих “кривих” (смертності, шлюбності, народжуваності тощо). Особливе місце серед графічних методів посідає демографічна сітка. Вона дозволяє, за допомогою геометричних побудов, отримати числові значення окремих етнодемографічних величин, що не піддаються безпосередньому підрахунку, а також обрахувати основні характеристики демографічних процесів у поколінні та проаналізувати їх перебіг у часі.

Останнім часом все ширше застосування в етнодемографії отримали картографічні методи. Вперше у вітчизняній науці їх застосував В.І.Наулко досліджуючи динаміку чисельності народів України у XX столітті. При допомозі картографічних методів проводиться порівняння демографічних процесів та етнічних когорт окремих територій.

У зв'язку з поглибленням уявлень про природу етносу та механізм етнічного відтворення, а також роль соціальних чинників у демографічних процесах всередині етнічної групи останнім часом в етнодемографічних дослідженнях набувають розповсюдження соціологічні методи. Їхнє застосування дозволяє розкрити залежність етнодемографічних процесів від функціонування тих чи інших соціальних інститутів та поведінки самих людей. Серед методів соціології найбільшого розповсюдження у практиці демографів та етнодемографів набули: опитування, аналіз документів та спостереження. Звертання до методів соціологічних опитувань викликане перш за все постановкою нового комплексу дослідницьких завдань етнодемографії, пов'язаних з вивченням соціально-психологічних механізмів притаманних представникам того чи іншого народу, адже вони значною мірою формують демографічну поведінку етносу та впливають на процес відтворення.

Проміжний характер етнічної демографії в системі суспільних наук. Етнос як об'єкт цієї науки. Зв'язок етнодемографії з іншими науковими дисциплінами. Визначення етнічного складу населення в різних країнах світу. Методи етнодемографічних досліджень.

Завдання для кредитних контрольних робіт, тестові контрольні роботи (які завантажені на освітній простір);

***Кредитна контрольна робота з дисципліни «Населення світу: проблеми етнодемографії»**

**Кредит 2. НАРОДОНАСЕЛЕННЯ СВІТУ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ
ККР № 2**

Варіант 1.

1. Природний приріст населення та його складники: народжуваність, смертність, шлюбність, розлучуваність.
2. Динаміка населення Світу та закономірності його відтворення.
3. Демографічні процеси в сучасній Україні.

***Кредитна контрольна робота з дисципліни «Населення світу: проблеми етнодемографії»**

**Кредит 2. НАРОДОНАСЕЛЕННЯ СВІТУ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ
ККР № 2**

Варіант 2.

1. Регулювання народжуваності.
2. Ранні пам'ятники євреїв на Близькому Сході.
3. Предмет етнодемографії..

Інструктивно-методичні матеріали до семінарських занять

Семінар 1. Вступ до курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії».

1. Проміжний характер етнічної демографії в системі суспільних наук
2. Етнос як об'єкт етнічної демографії
3. Етнічна демографія як наука: предмет і завдання
4. Зв'язок етнодемографії з іншими науковими дисциплінами
5. Визначення етнічного складу населення в різних країнах світу
6. Методи етнодемографічних досліджень

Семінар 2. Основні демографічні показники регіонів світу

1. Три види руху населення: природний, територіальний, соціальний.
2. Природний приріст населення та його складники: народжуваність, смертність, шлюбність, розлучуваність.
3. Загальні і частинні демографічні коефіцієнти. Спеціальні коефіцієнти.
4. Середня тривалість життя. Репродуктивний вік. Спеціальний коефіцієнт народжуваності.
5. Простий, розширений та звужений режими відтворення. Сумарний коефіцієнт відтворення. Брутто і нетто коефіцієнти відтворення.
6. Відмінності у показниках народжуваності, смертності та природного відтворення в різних регіонах світу.
7. Територіальні переміщення населення (міграції): в'їзд, виїзд і сальдо міграції. Класифікації міграцій по різних ознаках.

Семінар 3. Структури народонаселення регіонів

1. Віково-статева структура населення.
2. Розподіл населення за основними віковими групами. Побудова віково-статевої піраміди.
3. Показник старіння народонаселення.
4. Сімейношлюбна структура населення. Основні типи сім'ї. Нуклеаризація сім'ї. Головні процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.
5. Демографічний аналіз шлюбності та розлучуваності. Коефіцієнт урбанізації. Освітній рівень. Етнічна структура.
6. Принципи визначення етнічної приналежності. Прямі і непрямі показники етнічної структури населення: етнічна (національна) приналежність, рідна і розмовна мови, місце народження і походження, громадянство (підданство), конфесія, расова приналежність. Наявність цих показників у переписах населення різних країн світу. Визначення етнічного складу населення за допомогою непрямих показників.
7. Фактори, що впливають на зміну етнічного складу населення.

Семінар 4. Історія обліку народонаселення регіонів

1. Історія обліку населення світу у Стародавню добу та Середньовіччі (римські цензи, «Книга страшного суду»).
2. Облік населення на українських в часи Руської держави, Великого князівства Литовського та козаччини.
3. Облік народонаселення України в складі Російської та Австро-Угорської імперіях. Всеросійський перепис населення 1897 р. Радянська доба. Перший Всеукраїнський перепис населення 2001 р.
4. Основні вимоги до перепису населення: загальність, миттєвість, наявність єдиної встановленої програми, поіменність і безпосереднє одержання відомостей у населення, централізоване керування переписом.
5. Особливості організації поточної статистики народонаселення.
6. Вибіркові обстеження. Первинна і вторинна демографічна інформація.

Контрольні завдання до семінарських занять, завдання для заліків

1. Предмет курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії».
2. Мета та завдання курсу.
3. Структура та основні проблеми курсу.
4. Історіографія та джерельна база курсу.
5. Предмет демографічної науки.
6. Предмет етнодемографії.
7. Демографія і статистика населення.
8. Історія формування демографічних знань.
9. А.Гійяр, Е.Енгель.
10. Демологія. Дж.Граунт. Т.Мальтус.
11. Теорія демографічних переходів.
12. Теорія оптимуму народонаселення.
13. Проблема старіння народонаселення.
14. Основні напрями досліджень з етнодемографії.
15. Методи демографічного дослідження.
16. Зв'язок демографії з іншими науками.
17. Зв'язок між етнологією і демографією та виникнення на їхньому перетині етнодемографії.
18. Чисельність і структура населення.
19. Категорії населення: постійне, наявне, юридичне
20. Три види руху населення: природний, територіальний, соціальний.
21. Природний приріст населення та його складники: народжуваність, смертність, шлюбність, розлучуваність.
22. Загальні і частинні демографічні коефіцієнти.
23. Спеціальні коефіцієнти.
24. Середня тривалість життя.
25. Репродуктивний вік.
26. Спеціальний коефіцієнт народжуваності.
27. Простий, розширений та звужений режими відтворення.
28. Сумарний коефіцієнт відтворення.
29. Брутто і нетто коефіцієнти відтворення.
30. Відмінності у показниках народжуваності, смертності та природного відтворення в різних регіонах світу.
31. Територіальні переміщення населення (міграції): в'їзд, виїзд і сальдо міграції.
32. Класифікації міграцій по різних ознаках.
33. Віково-статева структура населення.
34. Розподіл населення за основними віковими групами.
35. Побудова віково-статевої піраміди.
36. Показник старіння народонаселення.
37. Сімейношлюбна структура населення.
38. Основні типи сім'ї.
39. Нуклеаризація сім'ї.
40. Головні процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.

Питання до екзаменаційних білетів, екзаменаційні білети, тести для підсумкового контролю (що завантажені на освітній простір)

41. Демографічний аналіз шлюбності та розлучуваності.
42. Коефіцієнт урбанізації. Освітній рівень. Етнічна структура.
43. Принципи визначення етнічної приналежності.
44. Прямі і непрямі показники етнічної структури населення: етнічна (національна) приналежність, рідна і розмовна мови, місце народження і походження, громадянство (підданство), конфесія, расова приналежність.
45. Наявність цих показників у переписах населення різних країн світу.
46. Визначення етнічного складу населення за допомогою непрямих показників.
47. Фактори, що впливають на зміну етнічного складу населення.
48. Історія обліку населення світу у Стародавню добу та Середньовіччі (римські ценси, «Книга страшного суду»).
49. Облік населення на українських в часи Руської держави, Великого князівства Литовського та козаччини.
50. Облік народонаселення України в складі Російської та Австро-Угорської імперій.
51. Всеросійський перепис населення 1897 р. Радянська доба.
52. Перший Всеукраїнський перепис населення 2001 р.
53. Основні вимоги до перепису населення: загальність, миттєвість, наявність єдиної встановленої програми, поіменність і безпосереднє одержання відомостей у населення, централізоване керування переписом.
54. Особливості організації поточної статистики народонаселення.
55. Вибіркові обстеження.
56. Первинна і вторинна демографічна інформація.
57. Ревізькі казки. Польські люстрації.
58. Інформативні можливості поточної статистики народонаселення.
59. Метричні книги.
60. Сповідний розпис, приходські книги.
61. Реєстр Війська Запорозького 1649 р.
62. Переписні книги 1666 року.
63. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр.
64. Загальноросійські ревізії.
65. Інформативні можливості Всеросійського перепису населення 1897 р.
66. Матеріали радянських переписів населення.
67. Результати всеукраїнського перепису населення 2001 р. та особливості сучасного поточного обліку.
68. Динаміка населення Світу та закономірності його відтворення.
69. Народонаселення України під владою Російської та Австро-Угорської імперій.
70. Демографічний потенціал Української РСР.
71. Демографічні процеси в сучасній Україні.
72. Українці в Світі. Демографічна політика у Давньому Світі.
73. Грецька колонізація.
74. Регулювання відтворення населення Октавіаном Августом і його наступниками.
75. Прояви демографічної політики в державах середньовічної Європи.
76. Основні напрямки демографічної політики в розвинених індустріальних країнах.
77. Законодавство про шлюб.
78. Регулювання народжуваності.

79. Допомоги сім'ям (сімейні дотації, відпустки для догляду за дитиною, допомога саодиноким батькам, кредитні, житлові, податкові пільги).
80. Основні напрямки демографічної політики в СРСР.
81. Запровадження аліментів, прийняття закону про холостяків, саодиноких та малодітних громадян. Заходи демографічної політики в Україні.

Методичні рекомендації та розробки викладача

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ (РЕКОМЕНДАЦІЇ) ДЛЯ ВИКОНАННЯ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ:

- Організація роботи на семінарських заняттях

Завдання семінарського заняття. Важливою складовою університетської освіти є семінарські заняття – форма навчального заняття, за якої викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем, до котрих студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань. Основне завдання семінарських занять з курсу «Історія слов'янських народів» полягає у обговоренні й засвоєнні сукупності сучасних принципів, методів, прийомів та технологій вивчення базових понять політичної, економічної, соціальної та культурної історії слов'янських етносів.

Підготовка до семінарського заняття. Під час підготовки до семінарських занять студенти повинні опанувати прийоми та методи самостійної роботи з джерелами інформації, засвоїти навички дослідної роботи.

Готуючись до семінарського заняття, слід опрацювати монографічні дослідження та наукові статті (список літератури додається), скласти конспект опрацьованих джерел та тези відповідно до сформульованих проблем, докладний план виступу, а також контрольні запитання проблемного характеру на розуміння матеріалу семінарського заняття іншими студентами.

Працюючи з науковою літературою, користуйтеся такими правилами роботи з джерелом інформації:

- 1) здійсніть попередній огляд матеріалу: ознайомтесь із обсягом та проблематикою, структурними частинами;
- 2) сформулюйте запитання до джерела: дуже часто проста трансформація назви дає можливість сформулювати адекватні запитання;
- 3) прочитайте текст, шукаючи відповіді на сформульовані запитання;
- 4) осмисліть прочитане, тобто встановіть зв'язки між новою інформацією і тією, що вже відома, спробуйте підібрати приклади до нових ідей;
- 5) перекажіть основний матеріал, відповідаючи на запитання, що були сформульовані перед читанням;
- 6) зробіть підсумковий огляд, пригадайте основні ідеї тексту та чітко сформулюйте відповіді на запитання.

Порядок роботи на семінарському занятті. Семінарські заняття проводяться у інтерактивних формах, передбачають дискусію з вузлових питань теми. На виступ студента з доповіддю на семінарському занятті відводиться до 7 хвилин. Доповідь повинна бути логічно завершеним, обґрунтованим і систематизованим викладом наукового питання, тобто необхідно чітко зазначити методичну проблему, сформулювати

2-3 проблемні запитання до аудиторії, зазначити способи розв'язання методичної проблеми, дату оцінку ефективності способів розв'язання.

Будь-яке твердження повинно бути обов'язково доведене, спиратися на аргументи. Виступ із доповіддю підлягає обговоренню у студентській групі та рецензуванню. Для реалізації даного порядку роботи студенти повинні підготувати дискусійні запитання доповідачу, брати участь в обговоренні, рецензувати доповідь.

Отримані студентами **оцінки** за окремі семінарські заняття **враховуються** при виставленні **підсумкової оцінки** з даної навчальної дисципліни. Опанування матеріалом семінарських занять у повному обсязі є обов'язковим для кожного студента. У випадку неготовності або пропуску семінару (незалежно від причин) студент зобов'язаний самостійно опрацювати відповідну тему.

Форма поточного контролю – усне опитування, тестування на семінарських заняттях, виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань.

Періодична форма контролю – виконання модульних контрольних робіт, розробка проектів, самостійні роботи.

Форма підсумкового контролю – залік (1-2 семестри) на основі суми балів набраних за кожний модуль.

Обов'язкові заходи рейтингового поточного контролю

№ п/п	Форма контролю	Кількість заходів	Залік				Кількість заходів	Залік			
			Мінімальна оцінка один. контролю	Макс. оцінка один. контролю	Мін. сумарна оцінка один. контролю	Макс. сумарна оцінка один. контролю		Мінімальна оцінка один. контролю	Макс. оцінка один. контролю	Мін. сумарна оцінка один. контролю	Макс. сумарна оцінка один. контролю
1.	Складання порівняльних таблиць	2	3	10	6	20	2	3	10	6	20
1.	Написання есе	1	1	5	1	5	1	1	5	1	5
1.	Модуль на контрольна	2	10	30	20	60	2	10	30	20	60

	робота										
1.	Реферат ивна робота	1	5	15	5	15	1	5	15	5	15
Вихідна кількість балів:					32	100				32	100

Рейтингова шкала додаткових заходів поточного контролю:

- відповідь на семінарі - 2 - 5 балів;
- доповнення - 1, 2 бали.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	Задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів

Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Населення світу: проблеми етнодемографії»

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА НА ЛЕКЦІЙНОМУ ЗАНЯТТІ

Навчальна лекція є одним з основних видів навчальних занять і, водночас, методів навчання у вищій школі. Вона покликана формувати в студентів основи знань з певної навчальної дисципліни, а також визначити напрямок, основний зміст і характер усіх інших видів навчальних занять, самостійної роботи студентів. Студенту важливо навчитися активно слухати лекцію, вести змістовний конспект. У конспекті лекції повинні бути записані:

- тема лекції, план;
- література;
- найбільш важливі визначення (терміни, поняття, категорії, прізвища, дати, приклади, назви джерел та їхні основні ідеї тощо);
- тези (основні думки, факти, події тощо).

Складання тез:

Тези — коротко сформульовані основні положення статті, лекції, повідомлення, доповіді. Це короткий письмовий виклад основних думок без пояснень, ілюстрацій та посилань. У тезах переважають загальні положення. Складаючи тези, слід дотримуватися таких порад:

1. Уважно слухайте (читайте) текст, на основі якого треба скласти тези.
2. З'ясуйте значення незрозумілих вам слів і термінів.
3. Починайте складати тези лише тоді, коли ви з'ясували зміст тексту загалом і його головну думку.
4. Визначте у тексті основні положення, що є ланками логічного ланцюжка, за допомогою якого послідовно розкривається думка.
5. Сформулюйте їх своїми словами (це сприяє кращому розумінню тексту) і запишіть.

В ході самостійної роботи студент може в кінці конспекту відповідної лекції додати інформацію, отриману з підручника, посібника та інших джерел.

У зошиті студента з дисципліни повинні бути записані всі теми занять. Засвоєння конспекту полегшує розуміння матеріалу, а хороший конспект — надійний помічник при підготовці студента до семінару, заліку, екзамену.

ПІДГОТОВКА ДО СЕМІНАРСЬКОГО ТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАНЯТТЯ

Важливою складовою університетської освіти є семінарські заняття — форма навчального заняття, при якій викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем, до котрих студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань. Основне завдання семінарських занять з методики навчання історії полягає у обговоренні й засвоєнні закономірностей процесу навчання історії, оволодінні культурою наукового аналізу методичних проблем, тобто сукупністю сучасних принципів, методів, прийомів та технологій навчання історії.

Під час підготовки до семінарських занять студенти повинні опанувати прийоми та методи самостійної роботи з джерелами інформації, засвоїти навички дослідної роботи.

Саме семінарське заняття в повній мірі сприяє розвитку пізнавальної діяльності і самостійності студента, є одним з ефективних засобів активізації самостійної роботи студентів.

Воно може проводитися у традиційній формі та з використанням інтерактивних технологій і методів навчання. На семінарі проводиться обговорення студентами питань з попередньо визначених тем робочою навчальною програмою.

При підготовці до семінару студент не лише закріплює свої знання, але й розширює, поглиблює їх, навчається творчо мислити.

Якісна підготовка до семінарського заняття передбачає:

- врахування методичних вказівок викладача щодо виду та форми проведення семінару;
- вивчення плану семінарського заняття, що означає усвідомлення суті основних питань заняття;
- ознайомлення зі списком літератури;
- опрацювання основних термінів, понять, категорій, персоналій, хронології до теми;
- ознайомлення із завданнями для самоперевірки знань, ведення дискусії, можливими темами рефератів;
- опрацювання конспекту лекції з даної теми;
- написання тез відповідей на поставлені питання;
- опрацювання відповідних джерел, розділів підручників та допоміжної літератури.

На семінарські заняття студенти повинні приходити з конспектом лекцій, планом-конспектом (тезами) свого виступу, опрацьованими термінами, поняттями, категоріями з теми, конспектом інформаційних джерел, рефератом (при необхідності). На семінарі кожен студент повинен уважно слухати виступи товаришів і бути готовим доповнити відповідь або виступити з власною.

Як опрацювати матеріал підручника:

1. Відкрийте зміст в кінці/на початку підручника і визначте, з яких розділів (підрозділів, глав тощо) він складається. Знайдіть необхідний розділ, тему, параграф.

2. Зверніть увагу, що кожний параграф поділений на пункти. У кожному пункті розглядається окреме питання. Знайдіть необхідний пункт (пункти).

3. Зверніть увагу, що головне в тексті може виділятися напівжирним шрифтом, напівжирним курсивом або курсивом, може бути підкресленим.

6. Якщо вам трапляються незнайомі слова, терміни — знайдіть їх визначення в словнику (довіднику, енциклопедії тощо) або запитайте у викладача.

7. Розгляньте ілюстрації, схеми, таблиці тощо, які стосуються параграфу, пов'яжіть їх зі змістом тексту. Вони допоможуть вам краще зрозуміти матеріал.

8. Прочитайте додатковий матеріал до параграфу. Він доповнить ваші знання з даної теми.

9. Дайте усну відповідь на запитання до параграфу. Вони допоможуть глибше зрозуміти і краще запам'ятати вивчений матеріал.

10. У кінці кожного розділу можуть подаватися висновки, в яких узагальнено його зміст. Це допоможе зосередити Вашу увагу на головному.

Працюючи з науковою літературою, користуйтеся такими правилами роботи з джерелом інформації:

- 1) здійсніть попередній огляд матеріалу: ознайомтесь із обсягом та проблематикою, структурними частинами;
- 2) сформулюйте запитання до джерела: дуже часто проста трансформація назви дає можливість сформулювати адекватні запитання;
- 3) прочитайте текст, шукаючи відповіді на сформульовані запитання;
- 4) осмисліть прочитане, тобто встановіть зв'язки між новою інформацією і тією, що вже відома, спробуйте підібрати приклади до нових ідей;
- 5) перекажіть основний матеріал, відповідаючи на запитання, що були сформульовані перед читанням;
- 6) зробіть підсумковий огляд, пригадайте основні ідеї тексту та чітко сформулюйте відповіді на запитання.

Робота над складанням плану-конспекту та плану доповіді потребує ретельної праці з боку студента, вимагаючи залучення певних прийомів обробки інформації. Осмислене навчання потребує використання систематичних процесів для кодування та зберігання інформації у довготривалій пам'яті і для вилучення її звідти. Ці процеси називаються "метакогнітивними", тому що вони представляють собою способи набуття думок, а не самі думки.

До таких способів відносяться: резюмування (узагальнення); уточнення (конкретизація); схематизація та організація. Резюмування – це спосіб вилучення основної ідеї частини або цілого тексту. Уточнення є протилежним процесом, оскільки збагачує абстрактне положення конкретними прикладами, ілюстраціями, кресленням, аналогією та ін. Схематизація уявляє собою рамки або код для структурування інформації для того, щоб її можна було і зрозуміти, і зберегти у пам'яті. Організація як метакогнітивний процес передбачає надання матеріалу певної структури, а не знаходження вже існуючої структури у самому матеріалі.

Потужним засобом засвоєння навчального матеріалу виступають графічні систематизатори (інколи їх називають "понятійними схемами") – це просторові побудови, що вимагають від читача виявлення глибинної структури матеріалу, що вивчається. Інколи найкращим способом зрозуміти певну тему є представлення інформації у вигляді лінійної послідовності. Цей спосіб слід використовувати, коли структура поданої інформації наближається до лінійної. Наприклад, формування умінь здійснюється у певній послідовності: 1) інформація про новий спосіб діяльності (мета та порядок дій); 2) виконання вчителем разом з учнями нового способу діяльності; 3) самостійне виконання учнями нового способу діяльності; 4) систематичне тренування. Цей алгоритм діяльності вчителя є не що інше, як ряд подій, що слідують одна за одною в суворо упорядкованій часовій послідовності. Просте лінійне представлення цих подій адекватно відбиває усю необхідну інформацію: Інформація про новий спосіб діяльності ----- Сумісне виконання вчителя і учнями нового способу діяльності ----- Самостійне виконання учнями нового способу діяльності ----- Систематичне тренування.

Інформація, з якою доводиться мати справу, найчастіше більш складна, ніж прості лінійні ланцюжки. Альтернативним способом представлення інформації виступає зображення її у формі ієрархії, або ієрархічного дерева. У цьому випадку інформація упорядковується відповідно до правил класифікації. Правила класифікації визначають, частиною або різновидом чого є даний об'єкт.

Такий спосіб підготовки до семінарського заняття дозволить усвідомити логічну структуру навчального матеріалу, сприятиме повному, міцному, свідомому та глибокому засвоєнню змісту курсу.

СКЛАДАННЯ ПЛАНУ-КОНСПЕКТУ (ТЕЗ) ПРОЧИТАНОГО

При всіх інноваційних формах і методах роботи на заняттях предметно-методичних дисциплін однією з провідних форм традиційно залишається робота з книгою — підручником, науковою літературою тощо.

Прочитаний матеріал для його глибшого і повнішого засвоєння потребує фіксації на папері (або електронному носії, що не змінює суті процесу). Найпоширенішими способами фіксації почутого на лекції або прочитаного є план, тези, виписки, конспект. Такі способи роботи дисциплінують студента, змушують заглибитися у зміст прочитаного, привчають виділяти головне у матеріалі, сприяють засвоєнню, повторенню і закріпленню матеріалу.

На жаль, в останні роки такі форми роботи відходять на задній план, що має своїм наслідком невміння частини студентів фіксувати прочитане, виділяти головне.

Виділяти головне у змісті матеріалу, його головну проблему, акцентувати свою увагу на суттєвому матеріалі, аналізувати прочитане та його тематичну структуру — одні з провідних умінь та навичок студентів при вивченні предметно-методичних дисциплін. Провідним методом в розвитку цих компетенцій є вміння поділяти текст на частини та

складати план. Поділяючи навчальний матеріал на частини, студент тим самим аналізує його головні частини, а складаючи план — синтезує матеріал, виділяючи провідні думки, проблеми, факти тощо.

Складання простого або розгорнутого плану прочитаного:

План є попередньою формою запису прочитаного, він передує тезам та конспекту. За формою плани поділяються на: простий план, складний (розгорнутий) план, план-тези, план-конспект.

Загальний алгоритм для роботи над будь-яким планом може бути наступний. Спочатку йде прочитання матеріалу в цілому: необхідно уважно прочитати матеріал, над яким ви будете працювати — наприклад, підпункт параграфу, параграф підручника, декілька параграфів підручника (тему) тощо. При цьому рекомендується працювати олівцем (в жодному разі не ручкою, аби можна було витерти результати вашої роботи), підкреслюючи головне: факти, події, процеси, причинно-наслідкові зв'язки, висновки.

Після цього йде аналіз прочитаного за абзацами. Кожен абзац можна узагальнити в окрему думку, виділивши головне. Можливий варіант, коли для виділення необхідної думки треба прочитати декілька абзаців.

Головна думка формулюється як пункт плану. Пункт плану, як правило, формулюється стверджувальним реченням. Пункт плану не може складатися з одного слова або прізвища.

Розглянемо види планів, які використовуються на заняттях предметно-методичних дисциплін.

Простим називається план, який нумерується арабськими літерами (1., 2., 3. і далі). В такому плані рекомендується від 3 до 6 пунктів (більша кількість пунктів плану використовуються в рефератах та інших, більш складних, письмових формах роботи).

Якщо існує необхідність у більшій кількості пунктів, доцільніше скласти розгорнутий (складний) план.

Складний (розгорнутий) план передбачає, що пункти плану мають підпункти. Існують різні види нумерації пунктів плану. Можливий варіант, коли пункти нумеруються арабськими цифрами, а підпункти — літерами кириличного алфавіту ("а"), "б", "в" і далі). В іншому разі пункти нумеруються римськими цифрами (I., II., III., IV. і далі), а підпункти — арабськими цифрами. Можливий і складний план, який поєднує два попередніх — пункти плану нумеруються римськими цифрами, підпункти — арабськими, а останні, в свою, чергу, мають підпункти, що позначаються літерами алфавіту. Зловживати такими складними за структурою планами не треба.

Останнім часом в фахових виданнях поширилася нумерація виключно арабськими цифрами (наприклад, пункт 1., підпункти 1.1., 1.2., 1.3., які мають підпункти 1.1.1., 1.1.2., 1.1.3. тощо).

План-тези — це поєднання плану з коротко сформульованими основними положеннями прочитаного тексту, що вбирають суть висловлювань. Існує два види тезувань — відбір авторських тез з тексту або формулювання основних положень статті чи розділу книжки власними словами.

Тези формулюються розгорнутими реченнями, в яких виділяються головні факти, події, процеси, терміни та поняття, персоналії тощо. Як правило, необхідно уникати складних речень (складносурядних та складнопідрядних).

План-конспект — найбільш ускладнена форма плану, що поєднує пункти плану з розширеним викладом основних положень матеріалу, що опрацьовується. При цьому можливе окреслення в конспекті головних фактів, положень, причинно-наслідкових зв'язків, висновків тощо. Не вважається помилкою висловлення власних думок щодо прочитаного.

Методичні рекомендації щодо складання плану прочитаного:

1. Зверніть увагу на тему, план до якої ви повинні скласти. Уважно прочитайте текст і виберіть з нього лише той матеріал, який відповідає темі.

2. Починайте складати план лише тоді, коли з'ясуєте зміст матеріалу загалом.
3. Залежно від того, який план (простий чи розгорнутий) необхідно скласти, оберіть один із двох запропонованих шляхів.
 - 3.1. Якщо потрібно скласти простий план, поділіть текст на логічно завершені частини. Знайдіть у кожній з них головну думку, чітко і конкретно сформулюйте й запишіть її.
 - 3.2. Якщо план розгорнутий, у кожній з логічно завершених частин тексту визначте кілька положень, які розкривають головну думку; сформулюйте і запишіть головні думки у вигляді пунктів плану, а положення, що їх розкривають, — як підпункти.
4. Перед тим як записати план, перевірте, чи всі головні ідеї тексту знайшли у ньому відображення.

КОНСПЕКТУВАННЯ ДЖЕРЕЛ

Конспектування — стислий письмовий виклад основного змісту тексту з виокремленням його найважливіших положень. При конспектуванні джерела (документа, уривку з монографії, наукової статті) необхідно дотримуватися наступних порад:

1. Запишіть автора твору, його назву та вихідні дані.
2. Перед тим, як розпочати конспектування, необхідно ознайомитися з текстом загалом.
3. Визначте у тексті логічно завершені частини й у кожній з них знайдіть основну думку. Дайте їм назву. На основі цього складіть план.
4. Підготуйтеся до виконання завдання: поділіть сторінку зошиту на дві нерівні частини для запису плану (зліва) і конспекту (справа).
5. Складіть конспект змісту кожної логічно завершеної частини тексту відповідно до плану, дотримуючись наступних умов.
 - 5.1. Основний зміст тексту викладається стисло.
 - 5.2. Провідні думки, аргументи, висновки формулюйте детально.
 - 5.3. Назви глав, розділів, параграфів наукової праці обов'язково вказуються точно.
 - 5.4. У конспекті використовуються цитати. Дотримуйтеся правил цитування: необхідну цитату беріть у лапки, в дужках зазначаєте джерело і сторінку.
 - 5.5. Намагайтеся робити записи своїми словами, оскільки це сприяє кращому розумінню тексту.
 - 5.6. Основні положення конспекту вказуються напроти відповідних пунктів плану.
6. Працюючи над конспектом, застосовуйте систему підкреслень, виділяйте найважливіше великими літерами, використовуйте умовні позначки. Вони допоможуть вам під час відповіді за конспектом.
7. У лівій частині конспекту крім плану можна також виписувати незнайомі імена і терміни, які потребують пояснення, необхідні доповнення, стислі висновки для себе, паралелі з явищами сьогодення тощо.
8. Перевірте виконану роботу. В разі необхідності виправте або уточніть пункти плану і зміст конспекту.
9. У випадку, коли необхідно скласти конспект на основі кількох джерел, спочатку визначте, який твір буде основним. Для цього прочитайте джерела і визначте, якою мірою в них розкрито проблему, що цікавить вас. Потім поділіть сторінку зошита на дві частини: у лівій частині запишіть конспект основного твору, в правій зробіть доповнення до нього за основними джерелами.

НАПИСАННЯ РЕФЕРАТУ:

Вибір теми. Студент повинен обирати тему, яка найбільш відповідає його особистим інтересам. При обиранні теми необхідно враховувати її забезпеченість науково-педагогічними джерелами і методичною літературою. Остаточний вибір теми фіксується викладачем. Довільна зміна теми студентом не дозволяється. Обравши тему, студент повинен чітко спланувати роботу над нею:

- ознайомитесь з літературою;
- зібрати матеріал;

- скласти план роботи;
- підготувати текст;
- доопрацювати та перевірити готовий текст.

Підбур літератури і джерел. Після обрання теми необхідно приступити до роботи над джерелами і літературою. Визначення кола необхідних для реферату джерел та літератури треба починати із складання списку опублікованих матеріалів. Для цього використовуються спеціальні бібліографічні покажчики, які можна знайти у бібліографічних відділах і каталогах бібліотек.

Для написання реферату студент повинен використати спеціальну літературу, яка стосується його теми. Через обмеженість обсягу реферату залучити всю літературу по темі, яка існує, неможливо, та й не потрібно. Але необхідно ознайомитися як можливо із найбільш широким колом літератури до теми, проаналізувати її та відібрати найбільш важливі, на думку автора, твори.

Спеціальна література представлена такими видами:

- Державні документи.
- Наукова література.
- Довідкова література (словники, енциклопедії, довідники тощо).

У першу чергу варто звернутись до новітніх видань, які містять оцінку того, що зроблено на цей час в тій чи іншій галузі педагогіки, методиці викладання, з того чи іншого питання, які нові погляди, методики, ідеї, технології презентуються. Разом з тим, ознайомлення з оцінками та поглядами спеціалістів ні в якому разі не виключає самостійного підходу до аналізу змісту і висновків щодо використаних праць.

Складання плану. Характеристика роботи.

Реферат повинен включати такі структурні елементи:

- ✓ Титульна сторінка
- ✓ Зміст
- ✓ Вступ
- ✓ Основний текст
- ✓ Висновки
- ✓ Додатки (в разі потреби)
- ✓ Список джерел та літератури.

Значною мірою успіх реферату залежить від добре складеного та до кінця продуманого плану. Під час роботи над темою поступово виявляються окремі частини плану, а, коли студент відібрав увесь матеріал і оволодів його змістом настільки, що ясно може уявити собі структуру роботи, він остаточно складає її план. Всі частини роботи розкривають конкретний аспект проблеми, але в той же час повинні складати єдине ціле.

ВСТУП пишеться після складання тексту всієї роботи. В ньому дається постановка питання, висвітлюється актуальність теми в наш час, доцільність її вивчення. Після цього дається коротка характеристика вивчення теми в науковій літературі, робиться висновок про ступінь вивченості даної теми науковцями. На основі цих висновків студент визначає коло конкретних завдань, які він збирається розв'язати в своєму дослідженні, формулює його цілі. Без чіткої постановки проблеми дослідження приречене перетворитися в безсистемне нагромадження фактів. Визначивши мету і завдання дослідження, студент дає коротку характеристику джерел, робить висновок про цінність цих праць для даної роботи.

Далі студент приступає до викладу матеріалу **ОСНОВНОЇ ЧАСТИНИ**. У **ВИСНОВКАХ** автор дослідження чітко формулює ті положення, до яких він прийшов внаслідок вивчення даної теми. Робиться це у вигляді коротких підсумкових тез за основними положеннями роботи.

Відразу після висновків, в разі потреби, йдуть **ДОДАТКИ**, де студент може вмістити таблиці, конспекти, анкети, схеми тощо. На додатки, якщо вони є, обов'язково потрібно посилається у тексті, кожен додаток повинен мати посилання на джерело.

- Вступ займає 1-3 сторінку друкованого тексту.

- Висновки – 2-3 сторінки друкованого тексту.
Зміст розміщується на початку роботи. Він містить назви всіх структурних частин роботи із зазначенням сторінок. На яких вони розміщуються.

Складання списку джерел і літератури. Написання самостійного творчого дослідження, яким є реферат закінчується складанням списку джерел і літератури з дотриманням певних вимог і правил. Насамперед, до списку включається лише та література, яка реально використана студентом в процесі роботи. Порядковий номер джерела у списку літератури повинен відповідати номеру посилань у тексті.

Для захисту реферату студент готує виступ на 5 - 7 хвилин. У ньому зазначаються мета і завдання дослідження, актуальність теми, короткий зміст основної частини, характеристика літератури та джерел, основні висновки.

Студент відповідає на запитання, після цього йому повідомляється оцінка за роботу.

Самостійна робота 1

1. Предмет курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії».
2. Мета та завдання курсу. Структура та основні проблеми курсу. Історіографія та джерельна база курсу.
3. Предмет демографічної науки. Предмет етнодемографії.
4. Демографія і статистика населення.
5. Історія формування демографічних знань. А.Гійяр, Е.Енгель. Демонологія. Дж.Граунт. Т.Мальтус.
6. Теорія демографічних переходів.
7. Теорія оптимуму народонаселення. Проблема старіння народонаселення.
8. Основні напрями досліджень з етнодемографії.
9. Методи демографічного дослідження. Зв'язок демографії з іншими науками.
10. Зв'язок між етнологією і демографією та виникнення на їхньому перетині етнодемографії.
11. Чисельність і структура населення.
12. Категорії населення: постійне, наявне, юридичне

Самостійна робота 2

1. Ревізькі казки. Польські люстрації.
2. Інформативні можливості поточної статистики народонаселення.
3. Метричні книги. Сповідний розпис, приходські книги.
4. Реєстр Війська Запорозького 1649 р.
5. Переписні книги 1666 року.
6. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр.
7. Загальноросійські ревізії.
8. Інформативні можливості Всеросійського перепису населення 1897 р.
9. Матеріали радянських переписів населення.
10. Результати всеукраїнського перепису населення 2001 р. та особливості сучасного поточного обліку.

Самостійна робота 3

1. Динаміка населення Світу та закономірності його відтворення.
2. Народонаселення України під владою Російської та Австро-Угорської імперій.
3. Демографічний потенціал Української РСР.
4. Демографічні процеси в сучасній Україні.
5. Українці в Світі.

6. Демографічна політика у Давньому Світі. Грецька колонізація. Регулювання відтворення населення Октавіаном Августом і його наступниками.
7. Прояви демографічної політики в державах середньовічної Європи.
8. Основні напрямки демографічної політики в розвинених індустріальних країнах.
9. Законодавство про шлюб.
10. Регулювання народжуваності. Допомоги сім'ям (сімейні дотації, відпустки для догляду за дитиною, допомога самотнім батькам, кредитні, житлові, податкові пільги).
11. Основні напрямки демографічної політики в СРСР. Запровадження аліментів, прийняття закону про холостяків, самотніх та малодітних громадян. Заходи демографічної політики в Україні.

Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для заочної форми навчання

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ДЛЯ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ «НАСЕЛЕННЯ СВІТУ:ПРОБЛЕМИ ЕТНОДЕМОГРАФІЇ»

По вказаній дисципліні студенти заочної форми навчання виконують шість контрольних робіт обсягом 5 сторінок формату А-4. Метою написання контрольної роботи є виробка у студентів заочників навичок самостійної роботи над курсом та закріплення теоретичних і практичних знань, отриманих в процесі вивчення даної дисципліни.

Якість її виконання буде оцінюватись залежно від того, наскільки вірно і самостійно підготовлені відповіді на поставлені питання та правильно і повно виконані практичні завдання. Окрім того, у відповідях необхідно показати вміння аналізувати і узагальнювати вивчений матеріал.

При написанні контрольної роботи студент-заочник має можливість користуватись консультаціями викладачів кафедри.

Виконана контрольна робота подається до перевірки в термін, що встановлений графіком навчального процесу. Після перевірки контрольна робота, протягом року зберігається на кафедрі. Тому на титульному листі контрольної роботи необхідно вказати прізвище, ім'я та по-батькові студента, шифр (номер) групи, курс та факультет, назву дисципліни, номер контрольної роботи, а також варіант контрольної роботи.

Контрольна робота, що має істотні недоліки в оформленні, повертається студенту для відповідної доробки. Після доробки контрольна робота знову направляється на повторну перевірку. Контрольна робота оцінюється в 50 балів. Особи, що отримали позитивну оцінку (не менше 35 балів) за кожен контрольну роботу, допускаються до екзамену.

Варіанти контрольної роботи студент визначає за порядковим номером свого прізвища в списку студентів академічної групи, не парні номери – I варіант, парні номери – II варіант, відповідно.

Розглянувши основну і додаткову літературу, вивчивши необхідний матеріал з курсу, студент-заочник повинен розкрити зміст п'яти питань, котрі носять переважно теоретичний характер.

Теоретичні питання контрольної роботи

1. Предмет курсу «Населення світу: проблеми етнодемографії».
2. Мета та завдання курсу.
3. Структура та основні проблеми курсу.
4. Історіографія та джерельна база курсу.
5. Предмет демографічної науки.
6. Предмет етнодемографії.
7. Демографія і статистика населення.
8. Історія формування демографічних знань.
9. А.Гійяр, Е.Енгель.
10. Демологія. Дж.Граунт. Т.Мальтус.
11. Теорія демографічних переходів.
12. Теорія оптимуму народонаселення.
13. Проблема старіння народонаселення.
14. Основні напрями досліджень з етнодемографії.
15. Методи демографічного дослідження.

16. Зв'язок демографії з іншими науками.
17. Зв'язок між етнологією і демографією та виникнення на їхньому перетині етнODEMOграфії.
18. Чисельність і структура населення.
19. Категорії населення: постійне, наявне, юридичне
20. Три види руху населення: природний, територіальний, соціальний.
21. Природний приріст населення та його складники: народжуваність, смертність, шлюбність, розлучуваність.
22. Загальні і частинні демографічні коефіцієнти.
23. Спеціальні коефіцієнти.
24. Середня тривалість життя.
25. Репродуктивний вік.
26. Спеціальний коефіцієнт народжуваності.
27. Простий, розширений та звужений режими відтворення.
28. Сумарний коефіцієнт відтворення.
29. Брутто і нетто коефіцієнти відтворення.
30. Відмінності у показниках народжуваності, смертності та природного відтворення в різних регіонах світу.
31. Територіальні переміщення населення (міграції): в'їзд, виїзд і сальдо міграції.
32. Класифікації міграцій по різних ознаках.
33. Віково-статева структура населення.
34. Розподіл населення за основними віковими групами.
35. Побудова віково-статевої піраміди.
36. Показник старіння народонаселення.
37. Сімейношлюбна структура населення.
38. Основні типи сім'ї.
39. Нуклеаризація сім'ї.
40. Головні процеси, що впливають на демографічний розвиток сім'ї.
41. Демографічний аналіз шлюбності та розлучуваності.
42. Коефіцієнт урбанізації. Освітній рівень. Етнічна структура.
43. Принципи визначення етнічної приналежності.
44. Прямі і непрямі показники етнічної структури населення: етнічна (національна) приналежність, рідна і розмовна мови, місце народження і походження, громадянство (підданство), конфесія, расова приналежність.
45. Наявність цих показників у переписах населення різних країн світу.
46. Визначення етнічного складу населення за допомогою непрямих показників.
47. Фактори, що впливають на зміну етнічного складу населення.
48. Історія обліку населення світу у Стародавню добу та Середньовіччі (римські цензи, «Книга страшного суду»).
49. Облік населення на українських в часи Руської держави, Великого князівства Литовського та козащини.
50. Облік народонаселення України в складі Російської та Австро-Угорської імперій.
51. Всеросійський перепис населення 1897 р. Радянська доба.
52. Перший Всеукраїнський перепис населення 2001 р.
53. Основні вимоги до перепису населення: загальність, миттєвість, наявність єдиної встановленої програми, поіменність і безпосереднє одержання відомостей у населення, централізоване керування переписом.
54. Особливості організації поточної статистики народонаселення.
55. Вибіркові обстеження.
56. Первинна і вторинна демографічна інформація.

57. Ревізькі казки. Польські люстрації.
58. Інформативні можливості поточної статистики народонаселення.
59. Метричні книги.
60. Сповідний розпис, приходські книги.
61. Реєстр Війська Запорозького 1649 р.
62. Переписні книги 1666 року.
63. Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр.
64. Загальноросійські ревізії.
65. Інформативні можливості Всеросійського перепису населення 1897 р.
66. Матеріали радянських переписів населення.
67. Результати всеукраїнського перепису населення 2001 р. та особливості сучасного поточного обліку.
68. Динаміка населення Світу та закономірності його відтворення.
69. Народонаселення України під владою Російської та Австро-Угорської імперій.
70. Демографічний потенціал Української РСР.
71. Демографічні процеси в сучасній Україні.
72. Українці в Світі. Демографічна політика у Давньому Світі.
73. Грецька колонізація.
74. Регулювання відтворення населення Октавіаном Августом і його наступниками.
75. Прояви демографічної політики в державах середньовічної Європи.
76. Основні напрямки демографічної політики в розвинених індустріальних країнах.
77. Законодавство про шлюб.
78. Регулювання народжуваності.
79. Допомоги сім'ям (сімейні дотації, відпустки для догляду за дитиною, допомога самотнім батькам, кредитні, житлові, податкові пільги).
80. Основні напрямки демографічної політики в СРСР.
81. Запровадження аліментів, прийняття закону про холостяків, самотніх та малодітних громадян. Заходи демографічної політики в Україні.